

JOXEPA ANTONI ARANBERRI

XEN

PE (1865-1943)

LAR

Elixabete Perez Gaztelu

Joxepa Antoni Aranberri Petriarena. *Ayalde*, 1966.

JOXEPA ANTONI ARANBERRI

XEN
PEN
LAR

Nere denboran izandu diot
afizioa kantari,
inon bertsozik azaltzen bazen
erosi (e)ta irakurri;
umore ona lagun artean,
hori gustatu zait neri.

Lan hau egiteko Elixabete Perez Gaztelurengana jo dugu unibertsitateko Hizkuntzalaritzako irakaslea izateaz gain, herrikoa eta herriarekin konpromiso handia duen emakumea ere badelako. Aurkezpen txiki batekin hasi zen ibilbidea ikerketa sakon batean amaitu da eta Joxepa Antoni Aranberriren bihiaren aztarna guztiak bildu ditugu. Jakin badakigu mimo handiz landutako testua dela. Asko estimatzen dugu lana egiteko Elixabetek izan duen prestutasuna eta txukuntasuna. Bihotzez eskertzen dizugu egindako lana.

Errenteriako Berdintasunerako Kontseilua

Perez Gaztelu, Elixabete

Joxepa Antoni Aranberri "Xenpelar" (1865-1943) [Baliabide elektronikoa] / Elixabete Perez Gaztelu ; abeslaria, Mirari Perez Gaztelu. -- 1. ed. -- Errenteria: Udala, 2013 (Antza Komunikazio Grafikoa). -- USB memoria (2 Gb)

Edizio digitala PDF formatuan. 64 or.: soinua, argk.; 6x2 cm

Sistemaren ezaugarriak: Adobe Reader® 9 edo berriagoa

Interneten eskuragarri: www.errenteria.net

LG: SS-394-2013

ISBN: 978-84-921394-5-3

1. Aranberri Petriarena, Joxepa Antoni (1865-1943)- Biografiak. 2. Aranberri Petriarena, Joxepa Antoni (1865-1943)- Kritika eta interpretazioa. 3. Bertsolaritza. I. Perez Gaztelu, Mirari, ab. II. Errenteria. Udala.

821.361-1 "19/20"

929 Aranberri, Joxepa Antoni

Gipuzkoako Foru Aldundia
Diputatu Nagusia
Berdintasun Zuzendaritza Nagusia
Dirección General de Igualdad

Errenteriako
Berdintasunerako Kontseilua
Consejo de Igualdad
de Errenteria

Errenteriako Udala

Aurkibidea

Iturriak, datuak nondik eta nola lortu? Auzo(en)lana	6
Beste urrats bat auzolanean	15
Non sortu zen Joxepa Antoni Aranberri Petriarena?	19
Joxepa Antoni Aranberri (Aranbarri?) Petriarena familian	20
Ama. Maria Luisa Petriarena Berrondo	22
Aita. Jabier Ignazio Aranbarri Elorza	24
Joxepa Antoni Xenpelar, kaleko bertsolaria	27
Nolako emakumea ispilatzen zaigu bertsoetan?	31
Joxepa Antoni jostundegian. Azken urteak	42
Joxepa Antoni Xenpelar bertsolaria bertso-plazan	48
Joxepa Antoni Xenpelar. Xenpelartarren katemaila	58
Iturriz iturri auzolanean	59
Eranskina. Kantatutako bertsoak	61
Bibliografia	62

2010ean I. Mariasun Landa “Emakumeei begiradarik onena” modalitateko saria eman izan ez baliote Iñaki Legorbururen [“Joxepa Antoni Aranberri, Xenpelarren itzalpean argi-izpi bat”](#) lanari ez geundeke hemen. Izan ere, Xenpelar esan eta, Juan Frantziskoz gain, inori —kanpoko nahiz errenteriarri— etorriko al zaio gogora emakume bertsolari bat, Xenpelar hau ere, izan zenik? Ezekoan gaude.

Saria, eta idazlan hauxe, ahotsik izan ez duen edo oso ahots apala izan duen emakume bati ahotsa emateko ahalegina da. Hizketagai dugu eta, honenbestez, bere neurrian, biziberritu dugu Joxepa Antoni Aranberri Petriarena. Ez da lehena lan hau, baina nahi luke arestikoak eguneratu eta, ahal dela, osatu. Gutxienez, hemen bere tokia du Joxepa Antoni Xenpelarrek; ez da beste inoren adar edo atala. Bera da.

Saiatu gara Antonio Zavalak egindako lan handia eguneratzen eta XXI. mendeko irarkurleei hurbiltzen. Zehatzago esan, batez ere emakume hori bere garaian kokatzen eta iritsi zaizkigun lanetatik asma dezakeguna agerira ekartzen.

Ez dugu, oro har, emakume bertsolari askoren berri. Xenpelar honena bai, hainbat lagunek — emakume askok— horretan lagundu dutelako. Gure hau ere, nola ukatu, bada?, emakume baten ahotsaz doa kanpora.

Hemendik aurrerako ibilbidea iturrietan hasi eta iturrietan bukatzea nahi genuke, hurrengo iturrien iturburu izateko itxaropenarekin.

Iturriak, datuak nondik eta nola lortu? Auzo(en)lana

Esan beharrik ez dago euskal bertsoez, bertsolariez, bertsolaritzaz deus jakin nahi duenak euskal ahozko literatura mota horren hedatzaile ezin utzizko [Antonio Zavala jesuita tolosarrarengana](#) (1928.01.23-2009.01.02) jo beste erremediorik ez duela.

Denboran atzera egin behar izatekotan, lan honetan bezalaxe, egokia da ekartzea Zavalak 1993an Xenpelar eta bere inguruko bertsolariei eskaini zien lanean idatzi zuena, bertsoak biltzeko nola jokatu zuen, txoil zuzen ispilatzen baitu gisa honetako lanak egiteko metodologiaren, urratu beharreko bidearen nondik norakoa: oso hitz gutxitan esateko, gisa guztietako paperak miatu eta dakienari galdetu eta entzutea da bidea.

Zavalak, aurrenik, miatu ditu moldiztegitik ateratako bertso-paperak eta (balego) liburuak:

Bertso-paperak ez-ezik, moldiztegi maillako beste iru iturri ere izan nituan, Xenpelarren bertsoak ezagutu ahal izateko: Errenteriko Makazagak *Xenpelar'en bertsoak* izenarekin 1931 urtean argitaratu zuan liburua; Makazagak berak 1931 eta 1932-an kaleratutako *Bertsolariya* astekaria; eta Errenteriko Luis Jauregi apaiz jauna zana *Xenpelar Bertsolaria Bizitzia ta bertsoak liburua* (Kuliska sorta, Itxaropena Argitaldaria, Zarautz, 1958). Baiña argitaraldi auetaz aurrerago patxaraz itzegingo degu. (Zavala 1993: 10).

Kale zabalean eskura daitezkeen argitaralanez ez ezik, artxiboek —batez ere udaleko eta elizako agiriek— oso informazio baliagarria eman diote:

Urrango lana, Errenteriko eta Oiartzungo artxiboetan azterketa egitea izan nuan. Ango arduradunak atek zabal-zabalik ipiñi zizkidaten, eta nere lana ahal zuten ainean erretzu ere bai. (Zavala 1993: 10).

Eta, jakina, bertsoak direla medio batez ere, gizon eta emakumeen ahoei dariena, bertsolaria eta haren lana gertuago nahiz urrunagotik ezagutu dutenek ematen dutena, iturri aberatsa da. Gizon-emakume batzuek gaitasun eta zaletasunagatik gainerakoek ez duten oroimena, oroitzapenak dituzte beren belarri-gogoetan eta, gainera, inguru eta geroagokoekin banatu eta konpartitzeko gogoia. Halakoak izaki Antonio Zavalaren berri-emaile izan ziren Florentina Perez eta Monika Galarraga [[1969ko liburua ateratzear zegoela urriaren 28an 74 urte zituela hil zena “Oar triste bat”](#)], Jose Goñi Iriberrri (1895.05.28-1981.11.11) eta [Pello Zabaleta bertsolaria](#), besteak beste. Guztiak, inondik ere, katearen ezinbesteko mailak, batzuen oroimen hutsean gorde izan direnek bizitzarik izango badute. Lekuko hauek eutsi diote jakintza mota bateko kultur transmisioari.

Jose Goñi Iriberrri, berri-emailea.
Goñi familia.

Errederitik 1.967-ko Abenduak - 6 -
 Don Antonio Zabala aita Jon Laguri
 Doustian

Agur boro adiskide ori: Ora zuri
 agindutako erantzaue:
 Jose Maria Bora (Zelai-Zeiki)
 Jaunak beregatu nuan 1.944-ko
 Abenduaren 21-ean. Santo Tomas egune
 gozuan daukat Doustitik Zaihuon etorri
 zala eta respontaua sieraute gau-
 duela.

Jose Enxer Urutia -
 Jaunak beregatu nuan - 1.962-ko
 Ostrailaren 27 an
 Nire dit ori dala
 neri emandako egunkaria
 Zure adiskide
 Jose Goñi

Nik egin neskun
 zerbaile agindu

Canadá con Dolores Vázquez Sanchez

Jose Goñiren eskutitza
 Antonio Zavalari. 1967.
 (Koldo Mitxelena liburutegia.
 A. Zavalaren ondarea).

Ondoren, argibide billa Erreterira joaten asi nintzanean, erri ontan norbaiten laguntza bear eta leenengo egunetan Jose Goñi zana izan nuan gidaria. Erretereri zaarreko kontuak ondotoz zekizkiana zan ura, eta bai Xenpelarrenak ere. Beraren izena bein baiño geiagotan ikusiko du irakurleak liburu ontan berri-emaleen artean.

Beste iturri bat, benetan ugaría, bertako Pello Zabaleta bertsolaria izan nuan. Bere bertsoak emateaz gain -Auspoo-ren 74-75-garrenean aurkituko ditu irakurleak-, Xenpelar eta Txirrita ziranen gertakizunak eta bertsoak barra-barra eman zizkidan.

Beste berri-emale oparoa beraren koiñata izan nuan: Monika Galarraga, Juan Zabaleta bertsolariaren alarguna. Era berean, Florentina Perez Salaberria zanari ere asko zor dio liburu onek.

Bi andre auek motibo berdiña zuten nik bear nuan gaiaz jakitun izateko: beren gazte-denboran Xenpelarren illoba batekin, Joxepa Antoni Aranberri Petriarenarekin alegia, eten gabeko artu-emanetan bizi izana. (Zavala 1993: 10).

Xenpelar illobareuak
nik on illobareu aktif
artuak

8 v. de

Apreuas euse tublan
ona nimen gaitzegen
Martxeltek zer dero
zorian galdetogen,
apreuas onin laguntzen
editu konbidatzen,
asaretuko eareu
ez lagera jateu.

Xenpelar J. A.

2) Martxeltek etxean
atari bazkaltzen,
aizuan antzerkian bertan
zu ere izi, gero,
beste det an izango
dala parrakoa,
Martxel un da izan
lozetz onekua.

Rikardo, zer politik
mozu hartu,
barran nire moztut
nitran kontratu,
er dezu erer galdin
berbait aurrezatu,
lagunkari bi izan
dezu aurrezatu.
Barkatzen on er da
aizuan galdin,
estimatu zaitozun
best dala kua,
beste det an izango
dala parrakoa,
Martxel onen izango
bert onekua.

maizteko politika
altzateko lagun,
laguntza diru
jenteen laguntza

3) beste lagun de
eu bazkal onduan
etzan dala bakanitz
jiteko moduan,
aizuan jantzi atzen
jar zaituz lagun,
aizua jiteko zera
mu o aruan.

Lagun keutan
parrakoa dezu,
Rikardok maldan jenteen
laguntza. nazi du,
best aizua ta bi aiaz
aizuan galdin
ez bidartu Rikardo
nazi Aizua ilndu.

Azko tentatu zaituz,
efizientia da on,
gaitzabain aize
gaitzabain zait nazi,
esan beart ditzozun
Martxel jantzi,
ez asaretu izateko
jantzi nazi gela ni.

Ez nimen azko zite
antzer Madalena,
Aizua tontorian
parrakoa nimen,
eu eton lagun
onera auzua,
ez nimen iduriz
faur daukat zera.

Nota Euzkarian

Nota Euzkarian
baitagoen lan,
abankua erosi
nimen Dono ban
nere parrakoa
ordakua zian,
gaur oatu det lautan
erdi negariz.

Antonio Zavalaren eskuizkribua berri-emaleei entzun bezala hartua. (Koldo Mitxelena liburutegia. A. Zavalaren ondarea).

Antonio Zavala kexu da, hain zuzen ere, Euskal Herrian aski berandu hasi garelako bilketan eta, horrenbestez, lekukotasun asko papereratu gabe denboraren joanak erremediorik gabe eraman ditu.

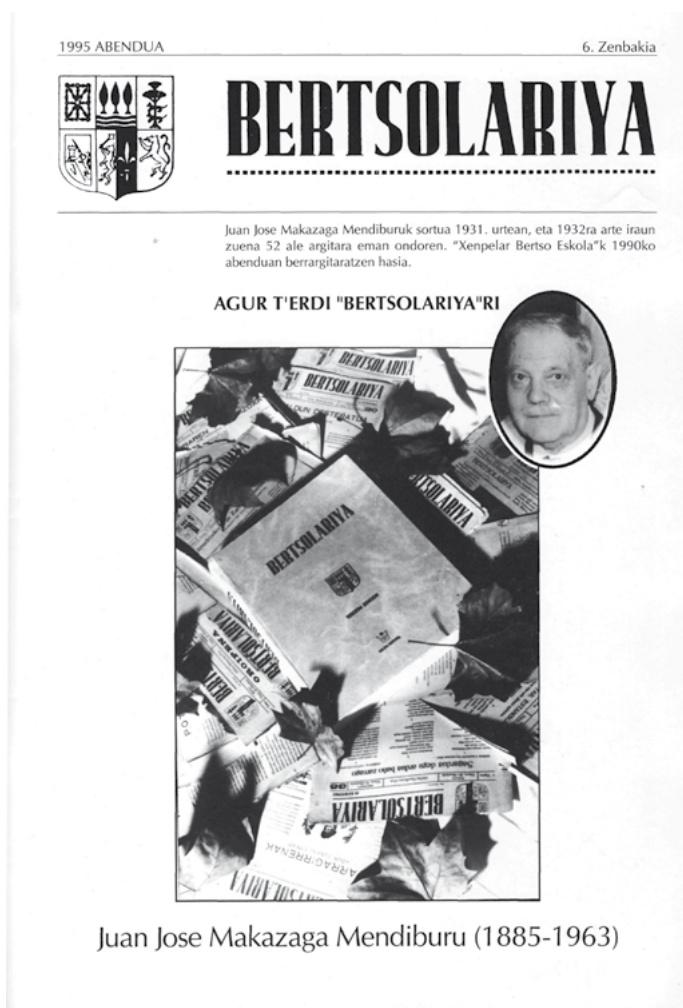
Askotan esan izan degu bertso biltzea berandutxo asi dala Euskal Errian. Iñoiz baiño nabarmenago ikusten da ori Xenpelarrekin. Bertsolari onen bertso, gertaera eta argibide jakingarri asko eta asko betiko galduak izango dira, orain irurogei edo larrogei urte bizi ziran aitona-amonak bertsozaleei inor galdezka joan etzitzaielako. An zan, adibidez, Senperelarren, gure bertsolariaren anai Juan Jose; baita alaba Maria Luisa eta illobak ere; eta Erreterian bertan, berriz, beste illoba bat, Joxepa Antoni, 1943 urtean il zana. (Zavala 1993: 46).

Baina paperak bertsoari ematen dion iraupena ere, oraingoz iraunkorra izanagatik, gerta daiteke aski ez izatea. Halaxe gertatu zitzaion Xenpelarren bertso askotxori, nonbait. Joxepa Antoni iloba tartean denez gero, lan honen bukaera aldean helduko diogu berriz gaiari.

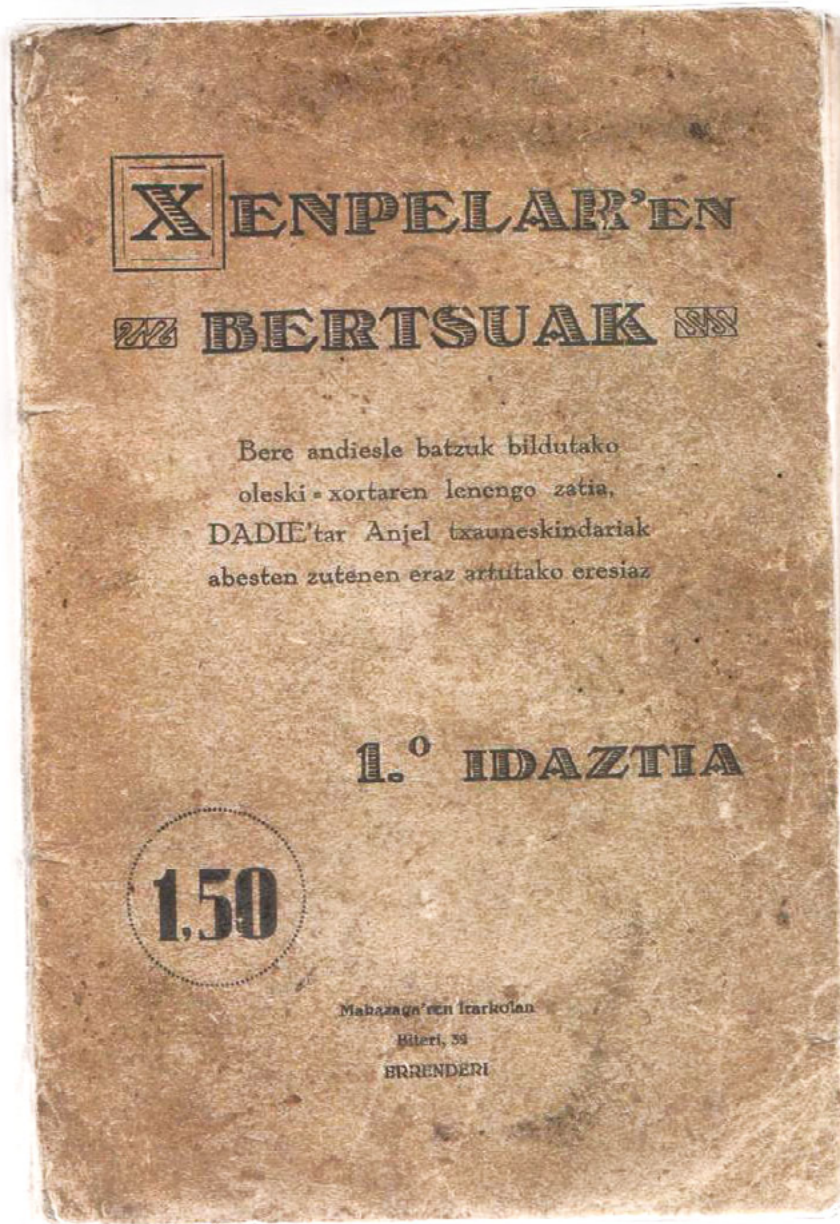
Iñor ere joan ote zan oiengana galdezka? Bat bakarrik inguratu zan, guk dakigularik, Joxepa Antonirengana. Baiña bisita ori, gero esango degunez, etzan inola ere gure mesedetarako gertatu, Xenpelarren paperak galtzeko bidea izan baitzan. (Zavala 1993: 10).

Bertsokak ditugu hizpidean, eta bertsoa hitzek ez ezik doinuak ere egiten du, doinua bertsoarentzat helduleku eta gauzatzeko eta irauteko bidea da. Alde horretatik, ez dira inondik ere atzentezkoak lekukoen ahotik biltzailearen belarrietara eta handik pentagramarako bidea finkatzeko lana egin duten musikariak. Belarrien euskarri azpimarragarria da, grabazio ezean batez ere, musikarion lana.

Xenpelartar osaba-ilobez ari garela, aipa dezagun lehenik Anjel Dadie organista sanjuandarra. Hark jaso zituen Xenpelarren doinuak (Joxepa Antonik ere kantatuko zituenak), 1931n Juan Jose Makazagak argitaratu zuen liburuko azalean bertan esana dagoen bezala: *Xenpelar'en bertsuak. Bere andiesle batzuek bildutako oleski-sortaren lenengo zatia, DADIE'ar Anjel txauoneskindariak abesten zutenen eraz artutako eresiak*, alegia, gaurko modura aldatuta, "Xenpelarren handiesle edo miresle batzuek bildutako bertso-sortaren lehenengo zatia [bigarren bat gutxienez gogoan izango zuen Makazagak 1931n, nahiz, kaleratu ez kaleratu, iritsi ez zaigun] Anjel Dadie organo-jotzaileak

*Bertsolariyaren ale berezia,
Juan Jose Makazaga azalean duela.*

(hots, *txadon* (eliza) eta *eskin* (musika) hitzak elkartuz organo (erdal itxurako) hitza sortu zuten eta egilea adierazteko -(d)ARI atzizkiak eratu zuten *txauneskindari* hitza) haiek abesten zuten moduan hartutako kantu edo soinuak”. Makazagarentzat ere izango zuen, bada, balioa musikariaren lanak. Hona Antonio Zavalak 1969an nola jasotzen duen musikariaren zeregina:

Xenpelar'en bertsuak.
Juan Jose Makazaga. 1931.

Dadie jauna Pasai San Juan'go organista zan, eta gaur ere [1969 inguruan] ala da. Berak esan digenez, liburu ontako doñu-mordoa onela bildu zuan: lau edo bost jai-arratsaldetan, Txirrita ta beste lau bat bertsolari ta bertso-zalerekin juntatu zan. Oietako bi, Erretereria'ko Juan da Pello Zabaleta bertsolariak izango ziran, seguru asko. Txirrita zarra gurdi batean ekartzen zuten. Dadie'k onela galdetzen zien: «Bertso auek nola kantatzen dira?» Ta aiek bertso-doñu ura kantatzen zuten, bein ez ezik, lau edo bost aldiz ere bai, Dadie'k ikasi arte, orduan magnetofonorik ez baitzan.

Ta Dadie'k paperean jartzen zuan aiek kantatua, ta aiek kantatu bezela jarri ere. Dadie'k berak esan digenez, aien kantua obetu zitekean, ta lan asko gabe obetu ere, bañan, bere iritziz, doñua aien aotik atera bezelaxe utzi bear zan, ta ala egiten zuan. Ta ondo egiña, noski!

Dadie jaunak lan eder-ederra egin zuan orrela. Orain barra-barra kantatzen diran zenbait doñu, Iparragirre'rena, mutil zarrarena, «Iya guriak egin du» bertsoena, Balentin Berriotoxa'rena ta abar, berak jarri zituan paperean lenengo aldiz. Baita andikan makiña batek ikasi ere.

Doñu oiek Donostia'ko Ambrosio Zatarain jaunak kopiaitu ditu liburu ontan [Zavalaren 1969ko *Xenpelar bertsolarian*] argitaratzeko. «Xenpelar'en Bertsuak» deritzaion liburuak, iru langille izan zituan, beraz: Makazaga, bertso-biltzalea; Jauregi, itzaurrea erantsi ziona; ta Dadie, doñuak paratu zitua. (Zavala 1969: 57).

Xenpelar bertsolaria. Bizitza ta bertsoak.
Luis Jauregi *Jautarkol*. 1958.

Eta, gerora, Dadieren lanaz baliatu ziren aita Zavala ez ezik (hortxe aitortzen duen bezala), baita Makazagaren liburuaren hitzaurregile [Luis Jauregi “Jautarkol”](#) apaiz errenteriarra ere, handik urte batzuetara, 1958an, plazaratu zuen *Xenpelar bertsolaria. Bizitza ta bertsoak* lanean.

Antonio Zavalak egindako liburuetan Ambrosio Zatarain (usurbildarra izanik ere Errenterian urte batzuetan mediku izan zena) aipatuaz gain, Manuel Yaben (berastegiari hernaniratu) musikaria ere ekartzekoa da. Biak ala biak aritu ziren Zavalak hala eskatuta grabatutakoa letraldatzen.

1968ko *Errenteria'ko bertsolari zarrak* delakoan hauxe dio Zavala liburu-paratzaileak:

An ta emen zenbait doñu arkituko du irakurleak. Zeñi jaso degun, aldi bakoitzean adieraziko da. Beti bezela, magnetofonotik paperera pasatzeko lana, Ambrosio Zatarain jaunak egin du. (Zavala 1968: 10).

Baita 1969ko *Xenpelar bertsolarian* ere:

Doñuak magnetofonotik artu ta idatzi dituztenak: Ambrosio Zatarain eta Manuel Yaben jaunak. (Zavala 1969: 6).

1993ko *Xenpelar eta bere ingurua* lan luzean du aukera Zavalak arestiko lanean kabitu ezinik liburutik kanpo utzi zituen Xenpelarren bertso eta doinuak sartzeko. Musikaren munduan saltzeko ez diren bi gizon ospetsu, Resurrección María Azkue eta aita Donostia ere dira tartean. Barkatu aipuaeren luzea:

Gure 1969-ko liburuan, Xenpelarren bertsoak kantatzeko doiñu-morkoska bat ere sartu genduan, iru iturri auetatik bilduta: Makazagaren *Xenpelar'en bertsoak* liburua; Juan Zabaleta bertsolaria zanaren kuaderno bat; eta, azkenik, gerok erriaren aotik jasotako doiñuak.

Baiña Aita Donostik eta Azkuek badituzte beren bildumetan Xenpelarren bertsoak kantatzeko beste doiñu batzuk ere. Oiek ez genituan sartu gure 1969-ko liburuan, geiegi ez luzatzearren. *Auspoaren* neurriak, izan ere, ez dira aundiak, eta Xenpelarrena bestela ere naiko liburu lodia genduan.

Orain, berriz, *Auspoaren Sail Nagusia* onek leku zabalak izanik, alako bildurrik etzegoan. Orregatik, Azkue eta Donostiren bildumetako doiñu oiei ere, Xenpelarren bertsoak kantatzeko diranei alegia, liburu ontan leku eman nai izan diegu.

Laugarren doiñu-iturri bat ere izan degu. Azkue Euskal-Erri guzian zear ibili zan doiñu zarrak biltzen. Baiña uzta osoa etzuan gero bere *Cancionero popular vasco* famatuan argitaratu. Baztarrera utzitako doiñuak ere bazituala esan nai degu. Oiek, berriz, beraren esku-idatzietan ezagutzeko zoria izan degu. Olakoak ere, Xenpelarren bertsoen letra dutenak noski, liburu ontan bear zutela dudarik ez da.

Era ortan, doiñu mordo ederra osatu degu; eta ez det uste orrekin liburu au asko aberastu egin dala esan bear danik.

Aita Donostik ere utzi zuan argitaratu gabeko doiñu-mordo ederra. Baiña altxor ori leenbaileen kaleratzeko asmotan lanean ari diranak badira. Xenpelarren bertsoak kantatzeko doiñuak or ere izango dira noski. Denbora asko gabe, beraz, musika aldetik aberatsagoa egingo zaigu bertsolari onen bertso-emaizta.

Aita Donostik eta Azkuek bere doiñu oiek nun bildu zituzten ere esaten dute. Gipuzkoako mugak eragin eta beste euskal probintzietako erri-izenak ere arkituko ditu irakurleak. Orrek zera esan nai du: errenteriar aundi onen bertsoak Euskal-Erri guziko azken zokoetaraino zabaldu eta iritxi zirala. (Zavala 1993: 11).

Eta halaxe egiten du liburuan zehar. Hona adibide gutxi:

Bertso auen doiñu bat Azkuek dakar, bere *Cancionero popular vasco* kanta-bilduman, 481 zenbakian. (91. or.); Bigarren doiñua, Arizkunen jaso, Azkueren esku-idatzietatik artua degu: (154. or.); Irugarren doiñua, berriz, Aita Donostiak agertu zuan, bere *Euskel Eres-Sorta* bilduman, 1921, 213 zenbakian, Etxalarren jasota (112. or.); Amargarrena, Aita Donostiak *Gure Herria* a1dizkarian argitaratua, 1931 urtean: (297. or.)...

Honenbestez, Zavala-Zatarainen bitartez iritsi zaizkigu batez ere Florentina Perez, Monika Galarraga, Jose Goñi eta Pello Zabaletaren aho-eztarriek kantatutako Juan Frantziskoren eta Joxepa Antoniren bertsoen doinuak.

Hitzak eta doinua izan dira eta dira bertsoak gorde, kantatu eta zabaltzeko ezinbesteko osagaiak. Baina egun ikus-entzunezko euskarriaren nagusitasuna (lan honena berarena) aipatu beharrik ez dago adierazteko paper-lanetan irudien laguntza badago irakurleari erakargarriagoa egingo zaiola, gertuago sumatuko baititu irakurtzen dituen horiek. Aita Zavala ere horretaz konturatua zen.

Antonio Lekuona *Matxio*. 2011.

"Xenpelar", *Ayaldek* egindako erretratua, *Matxio* eredu hartuta. 1967.

Estimagarriena bertsolariaren erretratu edo irudia da, baina ez da erraza batez ere garai bateko bertsolarien erretratuak izatea. Horiek ezean, bestera jo behar kantu, bertso horiei gorputza emateko. Jakina da Xenpelartzat daukagun gizonaren gorputza eta begitartea Antonio Lekuona *Matxio* oiartzuarrarenak direla. [Antonio Valverde *Ayalde*](#) pintore errenteriarak (1915-1970) begiz jo zuen gizon hori eta eredutzat hartu 1969ko, Xenpelarren heriotzaren urteurrenerako, ospakizunetarako. Horixe dugu hezur-haragizko Xenpelar.

Joxepa Antoni eta jostundegiko neskak. (Antonio Zavalaren 1993ko liburutik hartua).

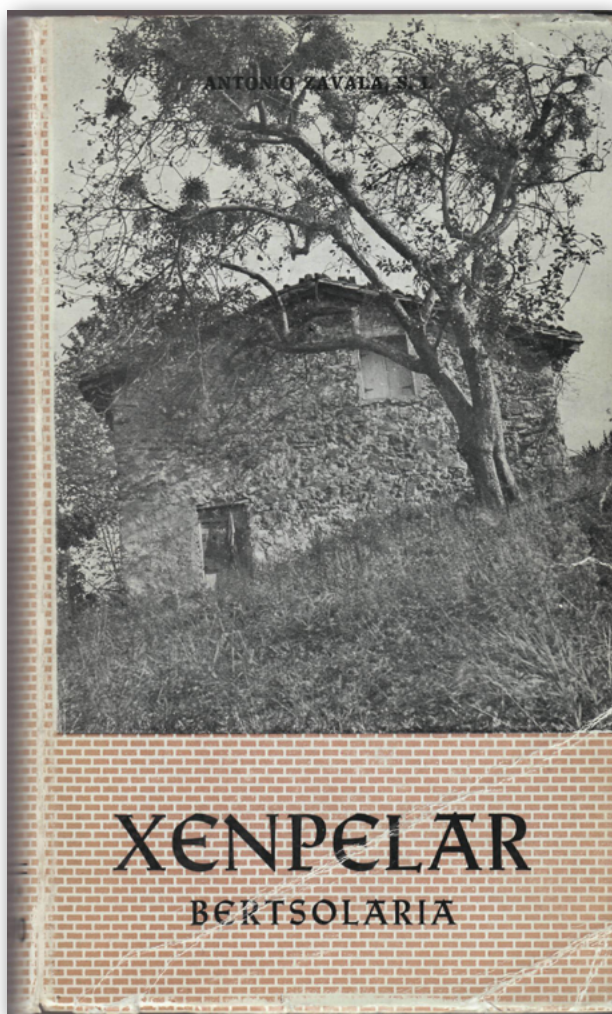

Joxepa Antoni eta Monika Galarraga jostundegiaren aurrean. (Antonio Zavalaren 1993ko liburutik hartua).

Joxepa Antoniren irudia *Ayaldek* egin Antonio Zavalaren 1967ko liburuko moldiztegirako. (Koldo Mitxelena liburutegia. A. Zavalaren ondarea).

Joxepa Antoni Aranberri, berriz, baditugu bi argazki, Zavalak liburura eramanak. Horien bitartez geure begiek ikus ditzakete bertsolariaren, Zavalaren lekuko Monika Galarragaren eta jostundegiko errenteriar neskatxa taldearen irudiak. Gainera, *Ayaldek* Joxepa Antoniren irudia ere egin zuen, argazkian oinarrituta.

Xenpelar baserri zaharra.
Antonio Zavalaren 1969ko liburu azala.

Bestelako irudiek ere balio dute bertsolaria bere garai-giroetan kokatzeko: dela sorteria, dela jaiotetxea... Hor kokatzekoa da, besteak beste, 1969ko liburu azala, *Xenpelar* baserriaren argazkia. Argazki horrek ere baditu egileak: Boni eta Pedrotxo Otegi errenteriarrak.

Azalean: Senperelarre baserriaren puskarik zurrerena, Xenpelarren aitak eragin zuana. Argazkia: Errenteria'ko Boni ta Pedrotxo Otegi anaiak egiña. (Zavala 1969: 6).

Esan beharrik ez dago zenbat auzoren lanaren ondorioz iritsi garen gauden egoerara: Antonio Zavala, Juan Jose Makazaga Mendiburu, [Manuel Lekuona](#), Luis Jauregi *Jautarkol*, Evaristo Bozas Urrutia, Rodolfo Bozas Urrutia, Zabaletatarrak, Txirrita... bertsolariak, haien senide eta etxeokak, Jose Goñi, Monika Galarraga, Florentina Perez, Anjel Dadie, Ambrosio Zatarain, Manuel Yaben, Antonio Valverde *Ayalde*, Pedro eta Boni Otegi... Bertso-biltzaileak, idazleak, berri-emaileak, musikariak, irudigileak, inprimatzaileak, editoreak... Eta beste asko, bai

Zavalak aipatzen dituenak —aipa dezagun adibide gisa, errenteriarra eta emakumea zelako— Jertrudis Arrieta Urdanpileta bertso-paperen gordetzailea (1993 baino lehen hila) eta beste makina bat, orain eta hemen izenik gabeak. Haien guztien auzolana gabe gure hau ez zegokeen.

Beste urrats bat auzolanean

Bistan da iturri askotatik edan dugula, batzuetatik zuzenean; beste batzuetako ura bitartekoen bidez iritsi zaigu. Gure honek ere beste urrats bat izan nahi luke auzolanean. Antonio Zavalak bezalaxe, guk ere paperak eta belarriak erabili ditugu, Zavalaren paperak, liburuak, deus baino lehen. Baina egun informazioaren teknologiak, Internetek, eskura dizkigu inoiz ez bezala informazioa, datuak aurkitu eta eskuratzeko abantailak eta horiei ere etekina ateratzen saiatu gara.

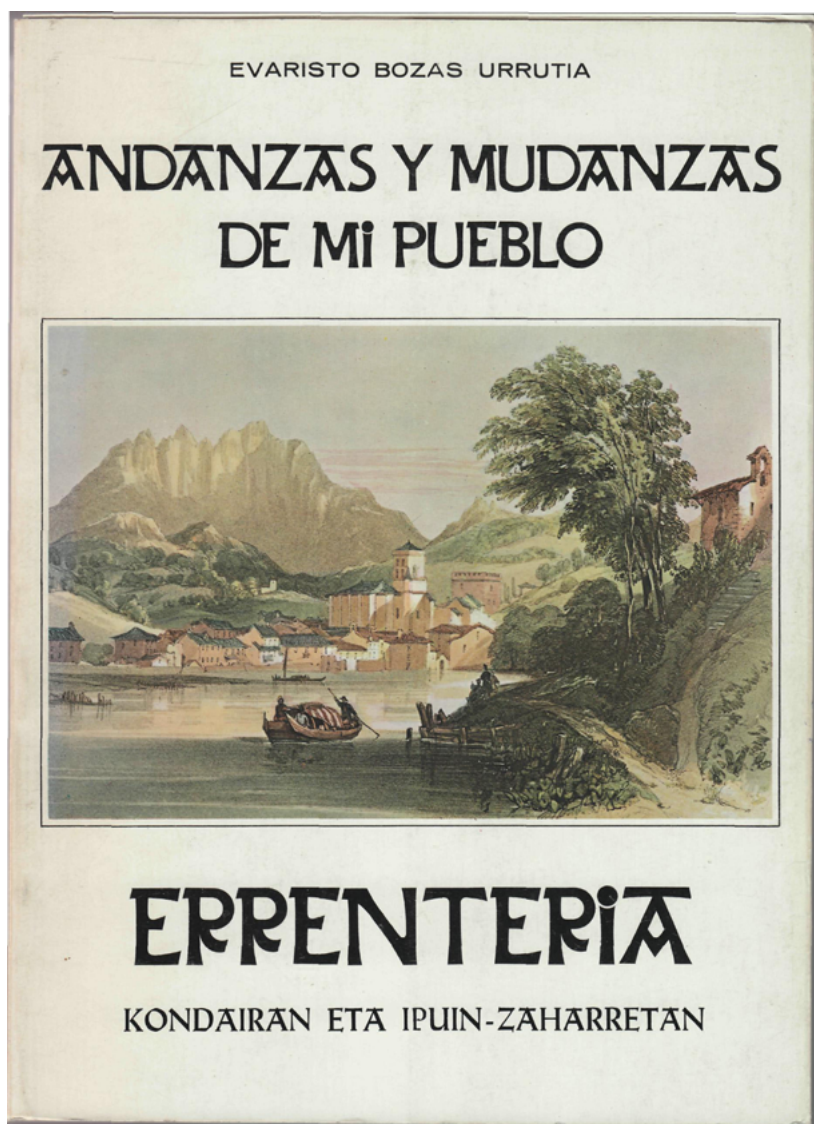
Berresan dezagun, bada, paper idatziak direla eta, Antonio Zavalaren lanak direla Joxepa Antoni Aranberri Petriarenarengana iristeko bide nagusia, nahiz emakume honetaz argitaratu zuen lehena ez izan: Evaristo Bozas Urrutia kazetariaren *Andanzas y mudanzas de mi pueblo* 1921eko bilduma —1976an Rodolfo semearen euskal itzulpena, oharrak eta Koldo Mitxelenaren hitzaurrea zituela berriz argitaratu

zena—, begi aurrean izango zuen, noski, Zavalak. Gu ere baliatu gara lan horretaz.

Zavalaren hiru liburutan ikusi dugu Joxepa Antoni Aranberri aipatua eta atalen batean landua. Osaba bertsolariaz ari ginela aipatu ditugun hiru liburuotan egiten dio lekua Joxepa Antoni Aranberri Zavalak. Auspoa saileko liburuak dira:

[Errenteria'ko bertsolari zaarrak \(74-75.z.\)](#) bilduma 1968koa. Joxepa Antoni Xenpelarri atal bat eskaintzen dio bertsolarien artean. Juan Frantzisko Petriarena Berrondo Xenpelarren heriotzaren lehen mendeurrenean, 1969an, kaleratutako [Xenpelar bertsolaria \(88-89-90\)](#) lanean ere aipatzen du iloba, Xenpelarren arreba Maria Luisaz ari dela, eta aipatu berri dugun Errenteriako bertsolari zaharren liburura bidaltzen du irakurlea. Eta handik urte batzuetara (1993) [Xenpelar eta bere ingurua](#) arestiko bi liburuetako gai bera Xenpelarren garaiko beste bertsolari batzuekin osatutako bilduma luzeagoan. Azken honetan Zavala baliatzen da 1968ko liburuan esandakoaz, osatu (besteak beste, Enrike Elizetxearen seme Manuelen (1904-1998) laguntzari esker) eta arestian aipatutako Joxepa Antoniren bi argazki edo erretratuak sartzen ditu, Ayalderen irudiaren orde. Azken liburu horixe hartuko dugu aipuen, bertsoen eta abarren iturburu.

Ikusten eta ikusiko den bezala, aipatu liburuetatik edango dugu etengabe. Behin Joxepa Antoni Aranberriren gaineko lan osatu samar hau esku artean genuela duda egin genuen berriz ere liburu horietako bertso guztiak hona ekarri edo ez. Azkenean pentsatu dugu irakurle-kontsultagileak badituela bai paperean eta baita [Euskaltzaindiaren weban](#) ere Zavalaren lan guztiak, Auspoa Saila begiztatu eta eskuratzeko modua, eta gure lana kopiatze hutsa bazen, alde horretatik behintzat, ez geniela ekarpen handirik egingo. Horrenbestez, kopiatu beharrean hobetsi dugu bertsoak tartekatuta, haietaz baliatzea

Andanzas y mudanzas de mi pueblo. Rodolfo Bozas Urrutia. 1976ko edizioko azala.

egungo irakurleari argiagoa gertatuko zaiolakoan nondik ondorioztatu ditugun Joxepa Antoni Aranberriren gaineko ezaugarri eta gainerakoak.

Liburu eta artikuluko gehiago ere erabili ditugu lan honetarako. Ezin aipatu gabe utzi ditzakegu *Errenteriako Historia* —Errenteriako Udalak 1996an argitaratua, Juan Carlos Jiménez de Aberasturi urte luzeetan artxibozaina izandakoak koordinatutako lan handia— ezta [Bilduma eta Oarso udal aldizkariak](#) ere: Joxepa Antoni garai-giroetan kokatzeko informazio ezinbestekoa daukate guztiek.

Artxiboetara ere jo dugu Antonio Zavalak idatzita utzi duena osatzeko eta euskarria emateko asmoz. Hauetara: Errenteriako Udaletxea, batez ere erroldetan bilatzera, Errenteriako Maria Donea Zeruratzearen eliza eta [Donostiako Elizbarrutiko Artxibo historikora](#), eta Koldo Mitxelena liburutegira. Han eta hemen aurkitutako datuek balio izan digute batez ere Joxepa Antoniren bizitzaren berriak osatzeko.

Zavalaren bitartez iritsi zaizkigun Joxepa Antoniren bizitza eta lanak izen-abizenak dituzten lekukoei jasotakoan oinarrituta egin zituen bertso-biltzaile eta edizio-paratzaileak, lehen jaso dugun moduan: Monika Galarraga, Florentina Perez, Jose Goñi, Pello Zabaleta, Manuel Elizetxea... dira tartean.

Joxepa Antoni ezagutu zuten berri-emaileoi beste bat daukagu eransteke: Milagros Gaztelu Izagirre, gure ama. 1921ean jaioa, eta 2012an oraindik ere, beharrik, oso oroimen ona eta bizia duena. Milagrosek aipatu dizkigu xehetasun batzuk testu honen eta batez ere idazten ari den alabaren mesederako. Eskerrik asko, ama.

Milagros Gaztelu Izagirre berri-emailea.
Perez Gaztelu familia.

Nahiz eskribau lana Antonio Zavala gizasemeak egin, Joxepa Antoni bertsolariaren berri dakigu batez ere emakumeek gorde dutelako gogoan. Estimatzekoa da eta, seguruenik, gutxiegitan aitortua, emakumeek transmisioan (etxeokan batez ere) bete izan duten lekua.

Edizio honetan soinuak ere bere lekua behar zuela dudarik ez genuen. Aldea dago, gero, bertsoak irakurtzearen eta entzutearen artean. Teknologiak lagunduta, testu honen irakurleak aukera izango du, nahi izanez gero, Joxepa Antoniren bertso batzuk kantatuta entzuteko, botoi ikonikoa zanpatuta. Hautatu eta grabatu ditugu Zavalaren liburuetan partiturak dituztenetatik eta zein doinutan (demagun, “Markesaren alaba”) kantatzen diren zehaztuta dutenetatik batzuk. Mirari Perez Gaztelu kontraltoa iruditu zaigu egokiena emakume hari ahotsa jartzeko. Eresbilen, Jon Bagues eta Jon Minerren laguntzaz eginak dira grabazioak.

Amaian eranskin batean jaso ditugu kantatutako bertsoen izenak eta Antonio Zavalaren 1993ko liburuko orrialdea.

Koldo Mitxelena liburutegiak gordetzen du Antonio Zavalaren ondare aberatsa, *Auspoa* bilduma egiteko erabilitako dokumentazio guztia, edo ia guztia. Oraintxe Zavalaren grabazioak lantzen ari dira eta ez daude hona ekartzeko moduan, baina Joxepa Antoni Aranberriren gaineko lana egiteko berri-emaileen ahotsak entzun eta eskuragai badaude, ahaleginak egingo ditugu berandu baino lehen hemen ere bere txokoa izan dezaten.

Iruditegia osatzen ere ahalegindu gara irakurle-ikusleak ahalik eta bista osatuena izan dezan: Antonio Zavalaren lanetakoez gain, ahal izan dugunean lekukoen argazkiak, dokumentuenak, Errenteriako hainbat txoko (Joxepa Antoni bizi izan zen Santsoenea kaleko etxea barne) eta bestelako irudi argigarri iruditu zaizkigunak (berri-emaileenak, liburuenak...) eransi ditugu.

Testu idatzi honetatik loturak egin ditugu Interneteko web batzuekin (bataio eta heriotza-agiriak, Antonio Zavalaren biobibliografia, *Ibaizabal* astekariaren aleak...), irakurleak eskura eduki ditzan hemen erabili ditugun atzean dauden dokumentuak.

Atarikoak argituta, emakume bertsolari honen bizitzan barrenduko gara, gidari eta lema Antonio Zavala hartuta. Esan beharrik ez dut auzolanean egindako lan honetan okerrik, gaizki ulerturik balego edo lan hau bere osoan gustuko gertatuko ez balitzaio inori, idazten ari den auzo honen eta ez beste inoren bizkarrean paratu behar dela okerra.

Abiatzeko koka dezagun bertsolaria jaiotetxean, sorterrian.

Non sortu zen Joxepa Antoni Aranberri Petriarena?

Xenpelar hil zen Madalen kaleko etxea. Eusko Ikaskuntza. *Auñamendi*.

[Erreterian](#) sortu zela dudarik ez dago. Zein kale eta etxetan sortu zen, berriz, seguru ez dakigu.

Gai honetaz ikusi dugun aipu bakarra Carmen Larrañagak egina da 1999an plazaratutako [“Bersolaris destacadas”](#) artikuluan. Xenpelar bizi izan zen eta herioleku izan zuen Madalen kaleko etxea paratzen du Joxepa Antoniren sortetxetzat, *Auñamendi*tik hartutako argazki baten oinean.

Datuak, berriz, Antonio Zavalak ematen dizkigu. 1861eko agirietan (Joxepa Antoni jaio baino lau urte lehenago) ikus daiteke Erreterriako kale-etxe batean bizi zirela Xenpelarren ama Rita Berrondo, Maria Luisa Petriarena alaba (Joxepa Antoniren ama), orduko ezkondua zen, anaia Jose Mari Petriarena (1865eko martxoaren 27an hila), Xenpelarren emaztea (Maria Josefa Retegi) eta hauen alaba zaharrena, Juana Josefa.

Eta arritu gaituana au da: ez Xenpelar eta ez onen koiñadua, Jabier Inazio Aranberri alegia, ez dira oiekin batera ageri. Eta *Padrón* ortan ez degu beren izenik arkitu. Nora joanak ote ziran? Zergatik ez dira bakoitza bere emaztearekin bizi? (Zavala 1993: 33).

Agiri horietan, zoritxarrez, ez da jasotzen zein kale eta etxetan bizi ziren, zein zeinekin bizi zen besterik ez, baina, nolana delo ere, Joxepa Antoni jaio baino lau urte lehenagoko datua da.

1869an, behintzat, ez dirudi etxe horretan bizi zirenik Aranb(a)(e)rrri Petriarenatarrak. Joxepa Antoniren ama, Maria Luisa, Xenpelarren arreba, baztangak jo zituen anaia eta familia zaintzera joan zen, senarra Jabier Inazio eta 4 urteko alabatxoa, Joxepa Antoni, etxean utzita. Antonio Zavalak jasotzen du senarrak arren eskatu ziola ez joateko anaia eta familia zaintzera, kutsatzeko beldurra zuen eta:

-Etzoazela, Maria Luisa! Bakarrik utzi bear al nauzu gure aur onekin?

Eta emazteak erantzun zion:

- Ez, ez, ez! Ez naiz kutsatuko! Ondo aterako naiz! Lagundu egin bear diot, lagundu egin bear diot! (Zavala 1993: 39).

Maria Luisa, haurdun egonagatik, anaiarengana joan zen, ordea, eta hantxe hil 1869ko abenduaren 19an, Maria Josefa Retegi koinata (1869.10.25), anaia Juan Frantzisko *Xenpelar* (1869.12.08) eta, osaba hil zen egun berean sortu zuen Daniela Aranberri Petriarena alabatxoaren heriotzaren ondoan (1869.12.18).

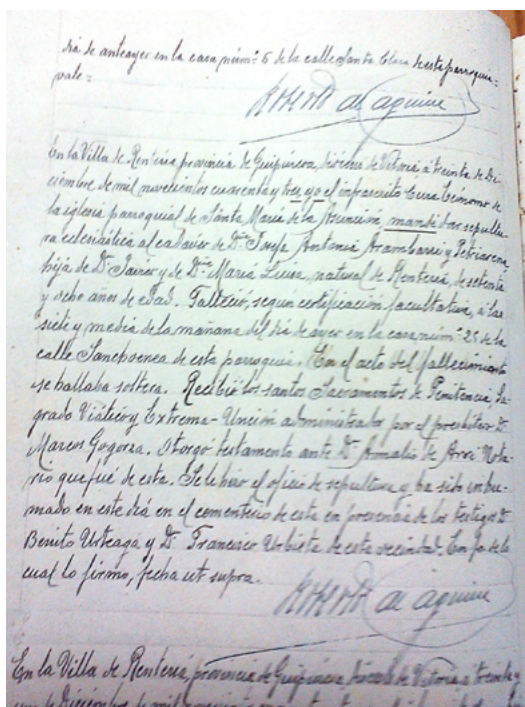
Leen esan bezela, anaia abenduaren 8-an il zan. Egun berean, arratsaldeko zazpi t' erdietan, Maria Luisak aurra izan zuan: nexka, Daniela. Kutsatutakoen etxera bein sartu ezker, ateratzerik ez baitzegoan, anaiarenean izango zuan. Apaizak, Jose Ramon Irigoienek, etxean bertan presaka bataiatu zuan. Bearbada, Xenpelarri elizakoak ematera etorri zan apaiza izango zan.

Ez ziren etxe berean biziko Petriarena Berrondotar guztiak 1869an, hala izanez gero, egoera horrek ez bailuke zentzurik izango.

Honenbestez, jakin ez dakigu zehazki 1865ean zein etxetan bizi ziren Jabier Ignazio Aranbarri, Maria Luisa Petriarena eta Maria Paskuala Aranberri Petriarena, Joxepa Antoniren ahizpa zaharxeagoa.

Joxepa Antoni Aranberri (Aranbarri?) Petriarena familian

Joxepa Antoni Aranberri Petriarena [1865eko urtarrilaren 7an jaio zen](#), Erreterian. Maria Luisa Petriarena Berrondo eta Jabier Inazio Aranbarri Elorza zituen guraso. Maria Paskuala ahizpa 1863an jaioa zen, baina apenas ezagutuko zuen, Joxepa Antoni jaio eta bi urtera, [1867an, hil baitzen](#).

Joxepa Antoni Aranberri Petriarenaren heriotza-agiria.

Esan dezagun artxiboetako paperetan, erroldetan, elizako agirietan ez direla beti bat etortzen deiturak eta datak. Honatx adibide batzuk: Aranberri edo Aranbarri zen Joxepa Antoni? Erroldetako batean ere Joxepa Antoniri bigarren abizena aldatu diote, Petriarenaren ordeztan aitaren bigarrena, Elorza, paratu diote. Xenpelar osabari ere antzera gertatu zaio urtetan: Petriarena izanik Petriarena aldatu izan diote eta Berrondoren ordeztan Rekondo jarri ere bai. Maiz, gainera, datu okerrak errepikatzen dira jatorrizko iturrian egiaztatu gabe.

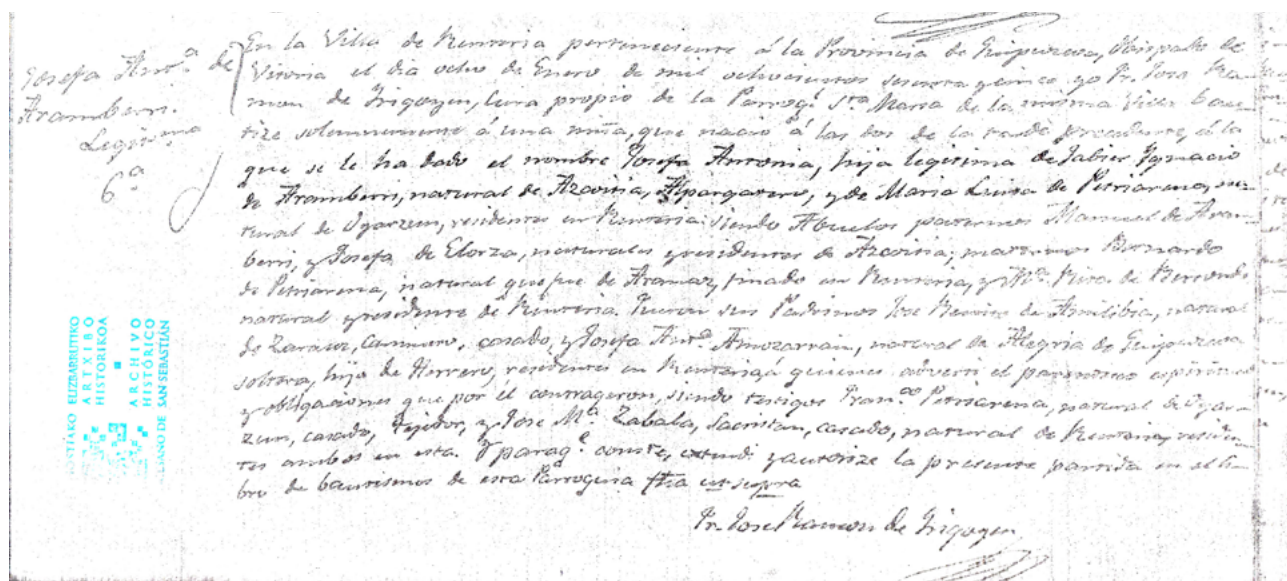
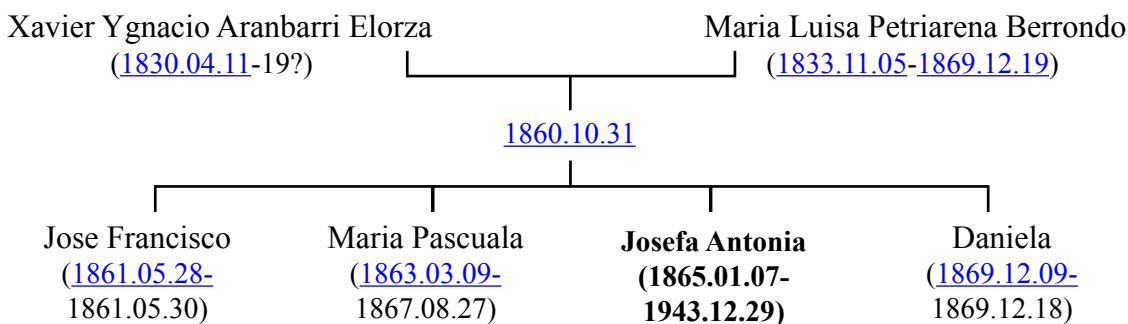
Joxepa Antoniz beraz hitz egin baino lehen, sortu zen familian koka dezagun lehenik. Besteak beste, han edango zuen bertsoetarako grina eta izengoitia ere handik hartu zuen, amaren aldetik.

Aur ori bera zan, urteen buruan gauza aukeratzeko zituana. Leen esan degunez, Joxepa Antoni zeritzan, baiña Joxepa Antoni Xenpelar esaten zioten Erreterian. Berarekin urte askotan bizi izan zan Florentina Perez Salaberriak sarritan entzun zizkion, eta bera izan genduan urteen buruan guri esan zizkiguna. (Zavala 1993: 41).

Ez zen lehen alaba izan, seme-alaba gehiago izan zituzten gurasoek. Zehatz dezagun, berriz ere, agiri guztiak ez datozela bat izendapenean: bataio-agiri guztietan aipatzera goazen lau senideek ArambErri Petriarena deiturak badituzte ere, heriotzako agirietan denek ez dute lehen deitura modu berean emana.

Jose Frantzisko izan zen lehena, 1861eko maiatzaren 28an jaioa. “Medikuak, Jose Inazio Etxartek, presaka bataiatu bear izan zuan, eta biaramonean il zan. Xenpelar izan aren aitapontekoa”. [Heriotzaren agirian ArambArri Petriarena](#) ditu abizenak. Hurrena Maria Paskuala ArambErri izan zen, 1863.03.09n jaio eta [1867.08.26an](#), Joxepa Antonik ia bi urte zituela, hila. Ondoren sortu zen Joxepa Antoni ArambErri (1865.01.07), honek ere osaba Juan Frantzisko, Xenpelar, izan zuen aitajaun. Eta gazteena, Daniela, jaio eta hurrengo egunean hil zen ([ArambArri abizena du heriotzako agiria](#)), jaso dugun bezala. Joxepa Antoni ez beste hiru senideen heriotza agirietan “murió párvulo” zehazten dute. Lau seme-alabetatik bakarrak, Joxepa Antonik, lortu zuen bost urte baino gehiago bizitzea. Ama ere, zoritxarrez, ez zen asko bizi izan alabaz gozatzeko.

Jaso ditzagun etzekoen bizialdiak, bataio-agirietan datozen moduan idatzita.

Joxepa Antoni Aranberri Petriarenaren bataio-agiria.

Ama. Maria Luisa Petriarena Berrondo

Mª Luisa Petriarena Berrondo, Joxepa Antoniren ama, Xenpelar anaia baino zaharxeagoa zen. 1833ko maiatzaren 11n bataiatu zuten, Oiartzunen.

1856ko datuen arabera Senperelarre edo Xenpelar izeneko baserrian bizi ziren: Juan Jose Petriarena Berrondo (Xenpelarren anaia zaharrena), 39 urtekoa, honen emazte Gregoria Retegi, 29 urtekoa, Rita Berrondo ama, 56koa, Mª Luisa (Joxepa Antoniren ama), 22 urtekoa, Katalina, 17koa, Juan Frantzisko (Xenpelar), 20koa, eta Jose Mari, 14koa.

+155- Senperelarre - José Bernardo	
petriarena - - - - -	p. c. 39. 11. -
M ^a Luisa - - - - -	s. 22.
Juan Fran ^{co} - - - - -	s. 20.
Carlina - - - - -	s. 18.
José M ^a - - - - -	s. 14.
Rita Berrondo - - - - -	v. 56.
Gregorio Retegi - - - - -	c. 28. - - -
+156- Sarguizulo - José Fermín Ayerbe	c. 60. 11. -
Vicente - - - - -	c. 33. -

Senperelarreko biztanleak
1856an.

Ez dakigu seguru Errenteriako zein kaletako etxera eta ez noiz joan ziren bizitzera Xenpelar baserriatik etorritako Petriarena-Berrondotarrak. Pentsatzekoa da 1860ko hiribilduan zirela, Juan Frantziskoren, Xenpelarren, alaba zaharrena, Juana Josefa, [1860ko martxoaren 13an](#) Errenterian bataiatu baitzuten eta Joxepa Antoniren gurasoak ere urte bereko urriaren 31n Errenterian ezkondu baitziren.

Arestian jaso dugun bezala, 1861eko datuek diote Errenteriako kaleko etxe berean bizi direla Maria Luisaz gain, gutxienez, ama, anaia Jose Mari, koinata, eta iloba bat. Seguru ez dakigu non ziren biztanleen zerrenda egin zutenean Xenpelar eta Jabier koinatua, Joxepa Antoniren aita. Baina, lehen azaldu dugunaren arabera, ia segurutzat jo daiteke 1869an ez zirela guztiak elkarrekin bizi.

Emakume langilea zen Maria Luisa, etxetik kanpo, Fabrika handian lan egiten zuen anaiarekin batean, eta langilea etxean. Garai hartako gizonak ez bezala, lantegiko ehungintzako lan gogorraz gain, etxeko lan ez oso arinak ere bere kontu hartu beharko zituen. Hona Antonio Zavalak dakarren lekukoa:

Jai-arratsaldeetan, berriz, festa guzia maia kanpora atera eta karta-jokua izaten omen zan. Eta aztu aparia bear zutenik ere. Bitartean, Xenpelarren arreba Maria Luisa tripakiak jartzen aritzen zan. Astean lana besterik etzuana, jaietan ere lanean. Eta karta-jokuan ari ziranak, alako batean gogoratu eta esaten zuten:

- Oi, aparirik ez degul! Maria Luisak pronto eukiko ditu tripakiak!

Arengana joan eta:

- Ardit baten tripakia ekaitzul!

Geroago, Mateonetik enkargatzen omen zuten merienda, batez ere sagardozaleak. Ango neskameak servilleta txuri-txuri bat bizkarrean artu eta beste batekin lurrezko kaxuela tapaturik joaten ziran merienda eramatera.

Arreba tripakiak maniatzen ari zan bitartean, anaia sagardotegian bertso kantari. Esan degunez, alki baten gaiñera igo arazten zuten:

- Ea, Prantxisku, igo ontara!

Xenpelarren koiñadua garaiz eta txintxo erretiratzen zan. Etxean galdetzen zioten:

- Prantxisku nun duzu?

Eta arek:

- Prantxisku nun dedan? Orain asi da, alki gaiñera igota, bertsoa bota eta bertsoa bota... Auskalo noiz etorriko dan!

Olakoak izaten omen ziran anai-arreba aien jai-arratsaldeak. (Zavala 1993: 35)

Fabrikako laneko atsedenean gizonen festarako jakiak prestatu behar Maria Luisak.

Leiala, ez sinistatzeko modukoa. Anaia ikaragarri maite zuena (anaiak ere alabetako bati arreba [Maria Luisaren](#) izena jarri zion). Bi seme-alaba hiltzen ikusi eta, hala ere, anaia zaintzea hobetsi senarraren, 4 urteko alabatxo Joxepa Antoniren, sabelean jaiotzeko zeraman laugarren umearen (Danielaren) eta bere buruaren gainetik. Anaiaren Madalen kaleko etxean topatu zituen gaitza eta heriotza, eta Jabier alargun eta Joxepa Antoni ama gabe utzi.

Bertsolaria zela esaten dute, anaia Juan Frantziskorekin aritzen zela bertsoan Fabrika handian eta bestela. Zoritzarrez, ez da gorde, guk dakigula, Maria Luisaren bertsoarik. Ondare horixe utzi zioten Joxepa Antoniri. Halaxe aitortzen du Joxepa Antoni bertsolariak bertso batean baino gehiagotan, ama-osaben segiziokoa zela, Xenpelartarra. Lau bertsoan gutxienez bere burua Xenpelar edo Senpelartartzat dauka.

“Enhorabuena”

Itz neurtu polit kariñosuak
dizkidatzute biali,
Senpelartarra izanagatik
zuen aldian deus ez ni.
Orren egoki ez bada ere
eskerrak nairik biali,
baita ere saltxa kazuela ontan
jartzen aritu danari.

“Bakarka edo binaka”

Inkomodatu gabetanik
bertso bat bakar-bakarra,
onek esan du guk daukagula
mingaña luze samarra;
demoniñoka eraso digu,
orrek beltza du adarra,
nere lagunak egiten dute
aldamenetik algara;
nik ordañikan ezin somatu,
auxen da nere ikara,
aiñ egokiyak jarri dizkigu,
akabo Senpelartarra!

**[Moja doan Julianari
(azken?) agurra]**

Adios Juliana,
adios betiko,
Xenpelarrek etzaitu
geiago ikusiko;
bañan zu aztutzia
ori ez du naiko,
amak eskutitztxo bat
dizu bialiko:
Xenpelar il dela ta enkomendatzeko

**“Fabrikan bertso
kantari”**

Fanderitarra naiz ni,
ez dizut ukatzen,
bañan korta xamarra
bertsuak kantatzen;
damutu zait asiya
Xenpelar tentatzen,
ara emen Añabitarte
ta oni bat botatzen.

Emakume buru argikoa eta jakinzalea zen Maria Luisa, oso irakurtzeko zalea. 1861eko erroldak dio irakurtzen bazekiela eta idazten ez.

Egunez astirik ez, ta arratsean, oierakoan, jarduten omen zan, kinke bat piztuta. Batzutan, ordea, lo artzen zuan, ta bere ille kixkurrak erre egin omen zitzaizkan bein baño geiagotan. Bestetan, berriz, senarrak argia itzali bear izaten zion. (Zavala 1993: 32).

Senarrak ez zuen zaletasuna zuen Maria Luisak; Jabierrek ez irakurtzen ez idazten zekien. Alaba, berriz, amaren aldeago atera zen aitarenera baino, baina alabak ezin izan zuen ama ia ezagutu. Ama falta eta amona Ritaz ere ez digute lekukotasunik utzi jakiteko zenbaterainoko eta nolako harremana izan zuen etxe berean bizi zen iloba Joxepa Antonirekin, bertsozaletasunean eraginik izan ote zuen, esate baterako.

Aita. Jabier Ignazio Aranbarri Elorza

Uste dugu amaren ildoak, Xenpelar izaki, neurri batean bederen ilundu duela aitak izan zuen lekua Joxepa Antoniren bizitzan. Izan ere, bertsolariak ama ez zuen ia ezagutu (4 urte zituela hil zen ama) eta, errolden arabera, aitarekin bizi izan zen gutxienez 1910a arte, alegia, aitak 80 eta alabak 45 urte zituzten arte. Pentsatzekoa da urteotako harremanak eraginen bat utziko zuela emakume honengan. Ikus ditzagun aitaren gaineko datu batzuk.

Aitaren bataio-agirian datu hauek daude: Xavier Ygnacio (ezagun du ez dutela Azpeitia oso urruti!) [Arambarri Elorza \(1830.04.11\)](#), Azkoitiko Ama Birjinaren Jasokundearen parrokiaren bataiatu zuten. Jaioteguna dela eta, Errenteriako erroldetan ez dago beti modu berean jasoa: 1871ko eta 1905eko erroldetan 1830eko abenduaren 3a, 1900ekoan 1829ko abenduaren 4a eta 1910ekoan, berriz, 1827ko abenduaren 3a aipatzen dituzte. Bataio-agirian zehaztuak ziurtasun handiagoa ematen du erroldetakoak baino. Guraso zituen Manuel Arambarri Zabaleta eta Josefa Elorza Oyarzabal. Antonio Zavalak dio Urrategiko Oiaun baserrian jaio zela.

Ez dakigu zehazki noiz etorri zen Erreteriarra. Jaso dugu 1861ean ez dagoela ez haren (ez koinatu Xenpelarren) izenik familia bizi den bizilekuan. 1871ko biztanleen zerrendak calle de la Carretera oraingo Viteri kaleko 117. zenbakian kokatzen du eta dio 10 urte daramatzala Erreterian bizitzen. 1900eko erroldan, berriz, 38 urte daramatzala (alegia, 1862an erreteriarra izan balitz bezala). Aspaldixeagotik beharko zuen, 1860an Erreterian ezkondu baitziren Jabier eta Maria Luisa.

1871ko errolda.

Ogibidea bilatu beharrak ekarriko zuen, seguruenik, Urola aldeko baserri hartatik industriad betetzen ari zen “Mantxester txikira”. Pentsa dezagun Erreteriak 1842an 1.651 biztanle zituela, 1860an 2.800 eta 1871n 3.223, lehen industrializazioaren eraginez. Joxepa Antoniren bizibidean ikaragarri handitu zen hiribildua; hil zen garaituan, 1940an, 10.106 [biztanle zituen Erreteriak](#).

Jabier Ignazio ere halaxe etorriko zen, Gipuzkoako herri askotatik etorri ziren bezala. Gotzaindegiko artxibo historikoan ikus daiteke Azkoitiko elizan hiru arreba zaharrago ere bataiatu zituztela: [Josefa Klaudia \(1820.10.30\)](#), [Mª Franziska \(1823.07.21\)](#) eta [Paula Grazia \(1827.06.30\)](#), eta gazteago bat, [Petra Marzelina \(1833.06.03\)](#). Familia handi samarra teiltupe berean bizitzeko.

Bidenabar bada ere, zehatz dezagun guztiek Aranberri dutela deitura bataio-agirietan. Litekeena da Jabierren familiari Erreterian Aranberri aldatu izana, bertako hizketa moldera egokituta.

Agustin Mendizabalek 2012ko *Oarso* urtekarian [“Luis del Puerto, espartingile kantaria \(Erreteria, 1857-Andoain, 1934\)”](#) artikulua mamitsuan dioen bezala, hizketagai dugun garaian alpagata edo espartingintza oso sektore garrantzitsua zen Gipuzkoako industrian; Kubara eta Ameriketara ere asko esportatzen zuten. Gipuzkoako herri askotan zeuden langintza honekin lotutako enpresak; Erreterian

eta Azkoitian ere bai. Azken honetan ugari, gainera. Jabier Aranbarri azkoitiarra alparatagilea zen (“etzitekan bestela azkoitiar jatorra izan”, dio Zavalak). 1871ko erroldak hala zehazten du, baina 1900 eta 1905eko erroldetan “camintero” lanbidea ezartzen diote. Alegia, bi ofizio izan zituen. 75 urteko gizona eta, artean ere kamioan, bidean lanean! 1910eko erroldan “jubilado” jartzen diote. 80 urte ditu.

Bi ofizio izanagatik (izateagatik?), aberatsa ez. Antonio Zavalak dio oso elizkoa zela eta (gaztetan [Urrategiko elizatzooan](#), eta helduagoa zenean [Erretereriako elizan](#) mezetan laguntzen omen zuen), behin Erretererian mezetan laguntzen aritu zela lotsatu baino lotsatuago zapata-zolak hautsita zeuzkalako.

Elizkoa aita. Beharbada jaioterriak ere bere aztarna utziko zion Jabierri. Aitaren herriagatik galdetu eta Joxepa Antonik honela erantzuten omen zuen:

-Alabie inudie eta semie jesuitie, an ez dago besterik.

Parrandazalea ez zen, “txintxo” baizik. Jai-egunetan Juan Frantzisko koinatua, Xenpelar, sagardotegian bertso-kantuan utzi eta Jabier etxera joaten zen.

Bi karlistaldi bizi behar izan zituen Jabierrek: 1833-1840koa eta 1872-1876koa, bigarrena Erretererian bizi zela. Erretererian liberalak ziren nagusi eta Oiartzunen karlistak. Karlista zen aita eta, geroxeago, alabaz aritzean esango dugun bezala, alaba ere bai. Aski zabaldua zegoen erretereriar langile ehuleen artean karlistak izatea, enpresa-jabeei jarraituta.

1900eko erroldak zehazten du herritarrek idazten eta irakurtzen bazekiten. Horren arabera, Jabierrek ez daki ez idazten ez irakurtzen. Zaletasun handirik ere ez dirudi zuenik: ez zuen alaba bide horretatik gehiegi bultzatu nahi izan behintzat. Hona, berriz ere, Zavalak horren argigarri jasotzen duen pasadizo luze samarra, geroago baliatuko duguna:

Joxepa Antoni erriko eskolara joaten asi zanean, ikasteko gogo aundia agertu omen zuan. Ortan ere, bere ama zanaren antza aundia, beraz. Baiña aitak etzion eskola-libururik erosten.

Alabak onela esaten omen zion:

- Maistrak erritan emango dit!

Eta aitaren erantzuna:

-Ez dio inportat! Ez degu guk kastabelazko (*sic*) liburu bearrik! *Pregunta* bear degu guk, *pregunta!* Ori ondo ikasi!

Pregunta dotriña zan.

Alabak negarrari ematen zion. Eskola-bidean iturri bat zan. Antxe, eskolara baiño len, begiak garbitzen zituan. Lagun batek onela esaten zion:

- Nik utziko dizut liburua!

Ala, lagunaren libururik ikasten zuan.

Pregunta ez-ezik, bere gustoko beste liburu bat ere bazuan aitak:

Testamentu zarreko eta berriko kondaira. Askotan, bazkalondoan-eta, onela esaten zion alabari:

-Au letu, au! Oso polita da ta!

Alabak:

- Leen ere letu det nik ori, aita! Memoriz ere badakit!

Eta aitak:

- Bai, baiña oso polita da eta letu zazu berriz! (Zavala 1993: 549).

Oso zaharra ez zela erreumak jo eta ohean egon behar izaten omen zuen. Zavalak dioenaren arabera, Bigarren Karlistaldian behinik behin (1872-1876) —alegia, 40 urte inguru zituela— ondoezik zegoen. Urteen buruan “pixatik” gaixotu eta gaitz horretatik hil omen zen, aski oinaze eta lan pasatu ondoren: gauetan ezin lo egin eta arrosarioak errezatzen aritzen omen zen... Ez dakigu zehazki zein gaitz zen “pixako” hori.

Jakin ere ez dakigu noiz galdu zuen Joxepa Antonik aita. Zavalak ez du esaten, eta guk ere, eginahalak egin arren, ez dugu lortu jakitea, baina oso gaztea ez zen izango. Jaso dugun bezala, 80 urte gutxienez izango zituen, erroldaren bitartez badakigu 1910a arte bederen alabarekin bizi izan zela, Viteri kalean.

Har ditzagun, berriz ere, Zavalaren hitzak Joxepa Antoniren bizitzarako sarbidea izango dira eta.

Aita mundu ontatik joan eta bakarrik gelditu zanean, Joxepa Antoni auzoko familiarekin asi zen bizi izaten. Leen ere etxeokak balira bezala ziran, baiña arrezkeroztik aiekin erabat jarri zan. (Zavala 1993: 551).

Joxepa Antoni Xenpelar, kaleko bertsolaria

Joxepa Antoni Aranberri Petriarena, Xenpelar hau ere, esan bezala, kalean jaio zen, Erreenteriako kaleko etxeren batean. Gurasoak ez bezala, ez zen baserritarra, kaletarra baizik.

Kokatzeko esan dezagun Joxepa Antoni jaio zenean (1865ean) Erreenteria lehen industrializazioaren goralditik (lehen arrastotzat har daitekeen Baionako enpresari batzuek Fabrika handia 1845ean ezarri zutenetik Bigarren Karlistaldia arte iraun zuenetik) beheraldian bizitzen ari zela (nahiz 1890etik aurrera berriz ere industrializazioa berpiztu zen). Erreenteria langileen herria bihurtzen ari zen eta langile haietako bat izan zen Joxepa Antoni bertsolaria.

Bertsolari kaletar eta langileak honela aurkezten zuen, aldizka, jaioterria, Erreenteria: langilea, leiala, noblea.

“Erreenteriyan uztaren labeko prozesiyuari” (1926)

Relijioso eta pagano
aien danen iruriyak,
denbora gutxi bazuten ere
aiñ zauden ondo jarriyak;
langillia ta leiala dala
fama du Erreenteriyak,
laguntzallia aiekin dala
danoi esker ugariyak.

“Madalenako ermita” (1940)

Noblia ta leiala
da Erreenteriya,
ezer egin nai badu
badauka premiya;
abundoso ipintzen
badigu ogiya,
urrengo urterako
ermita berriya.

Joxepa Antoniren bizimodua dela eta, berriz, 1871ko erroldak begietara ekarri digu orain arte ez genekien zer bait. Maria Luisa ama hil ondoren (1869), calle de la Carretera, oraingo Viteri kaleko 117.ean etxe berean bizi dira “Javier Aramberri y Elorza”, 1830eko abenduaren 3an jaioa, 40 urtekoa, azkoitiarra, alpargatagilea, Erreterian bizitzen 10 urte omen daramatzana eta ezkondua. “Maria Justa Gorostiola y Muñagorri”, ez du jartzen noiz jaioa den, 35 urtekoa, irundarra, 8 urte daramatza Erreterian bizitzen, alpargatagilea; hau ere ezkondua. “Rita Berrondo y Lecuona”, 1800eko martxoaren 30ean Erreterian jaioa; alarguna. Eta “Josefa Antonia Aramberri y Petriarena”, 1865eko abenduaren 7an Erreterian jaioa, 6 urtekoa, ezkongai.

№	Enbidea	Sexua	Edad	Herria	Profesioa	Esposak	Alarguna	Alargunaren izena	Alargunaren herria	Alargunaren profesioa	Alargunaren edad
377	Javier Aramberri y Elorza	♂	40	Azkoitia	Alpargatagilea	Carolina	Alpargatagilea	Maria Justa	Irun	Alpargatagilea	35
378	Maria Justa Gorostiola y Muñagorri	♀	35	Irun	Alpargatagilea	Carolina	Alarguna	Javier	Azkoitia	Alpargatagilea	40
379	Rita Berrondo y Lecuona	♀	31	Berrondo	Alpargatagilea	Viuda	Alarguna	José	Berrondo	Alpargatagilea	21
380	Josefa Antonia Aramberri y Petriarena	♀	6	Berrobi	Alpargatagilea	Viuda	Alarguna	José	Berrobi	Alpargatagilea	6

1871ko errolda.

Alegia, 6 urtetsuko Joxepa Antonirekin bizi dira, amona Rita alargunaz gain, aita, ezkondua, eta inon aipatua ikusi ez dugun eta errolda horretan jaioturtea bai (1835), baina eguna zehaztua ez daukan Maria Justa Gorostiola Muñagorri Irungo alaba, hau ere ezkondua. Baina aita behinik behin ez al zuten alarguntzat jo behar? Maria Luisa emaztea zuena bi urte lehenago hila zen eta. Amonari horrelaxe jarri diote, “viuda”.

Internet bidez kontsultatuta ikus daiteke [Erreterian 1871ko otsailaren 6an ezkondu zirela: Jabier Ignacio Arambarri Zabaleta eta Maria Justa Bibiana Gorostiola Muñagorri](#). Izenak ia osorik lehengo berak. Gotzaindegiko artxiboan ezkontzagiri jatorrizkoan xehetasun gehiago ikus daitezke. Hona agiriko datu garrantzitsuenak: “Javier Ignacio Aramberri, Azcoitia, 41 años, viudo de Mª Luisa de Petriarena y Berrondo, natural de Oyarzun, e hijo de Manuel de Arambarri y Josefa de Zabaleta [hau okerra da, ama Elorza da], alpargatero y a Mª Justa Bibiana Gorostiola, Irun, 36 años, viuda de Francisco de Aramburu y Echeverria, fallecido en Rentería, hija de Tomás Gorostiola, Irun, labrador, finado en Irun, y de Josefa Antonia Muñagorri, natural de Berrobi y finada en las Américas”.

Dudarik ez dago, hortaz, Joxepa Antonik 6 urte zituela aita bigarren aldiz ezkondu zela, Justa Gorostiola Muñagorri irundarrarekin. Erreteriko Viteri kaleko etxean senar-emazte berriak, Joxepa Antoni eta amona Rita elkarrekin bizi izan ziren amona [1882ko uztailaren 15ean hil arte](#)

Ez dugu ulertzen nolatan orain arte ez den adierazi Joxepa Antoniren aita bigarren aldiz ezkondu zela; inon ez dugu ikusi Justa Gorostiaga amaordearen berria. 1871n ezkondu ziren eta bigarren gerratea 1872an sortu zen. Orduan, nola ulertu behar dira Zavalaren hitzak? Amaordea eta amona (1882an hil zen) inon ez aipatzea? Mateonekoek 1869tik aita ezkondu arte, 1871 arte, besterik ez zuten hazi Joxepa Antoni?

Joxepa Antoni, lau urte bete baiño leen gelditu zan, beraz, amarik gabe. Baiña etxetik aldealdean Mationia zeritzaion ostatua zan; eta ango etxeoandreak, aurraz kupituta, bere kontu artu eta berak azi omen zuan.

Andik iru-lau urtera liberalen eta karlisten arteko bigarren gerratea piztu zan. (Zavala 1993: 548).

Mateonea,
Viteri kalean.
2012.

Gainera, hori oso ohikoa zen garai hartan. Lola Valverdek BUPeko ikasle talde batekin egindako “Rentería: demografía y sociedad. 1888-1905” (1985eko *Oarso* urtekarian argitaratutako) azterketaren arabera, “pasabideko egoera” da alarguntza, batez ere gizona alarguna bada: umeak eta etxea zaindu beharrak eramaten zituen berriz ezkontzera. Joxepa Antoniren aitak horixe egin zuen, bada.

1857ko Moyanoren legearen ondorioz, derrigorrez eskolaratu behar ziren 6 eta 9 urte bitarteko umeak. Lola Valverdek jaso dauka 1903an kaleko errenteriar mutil guztiak eskolara joaten zirela, baina nesken % 73,3 besterik ez. Bistan da garrantzi handiagoa ematen zitzaiola mutilak eskolara joateari neskak joateari baino. Aski bat dator Joxepa Antoniri gertatu zitzaionarekin: jakin-mina izan, irakurtzeko zaletasuna, baina aita aldeko ez. Ezin jakin dezakegu irakurzalea zuen ama Maria Luisa biziz gero Joxepa Antonik gisa berekoa hezkuntza izango ote zuen.

Handik urte batzuetara egindako erroldan, 1900eko erroldan, Viteri kalean orain 37. zenbakia duen etxean, 2. solairuan Jabier, Justa eta Joxepa Antoni bizi dira. Amona Rita hila da. Jabier “camintero”, Justa etxeoandrea (“del sexo” jartzen dute) eta Joxepa Antoni, “tejedora” direla dio agiriak. Aita eta amaordeak ez omen dakite ez irakurtzen ez idazten. Joxepa Antoniri irakurtzen badakiela, baina idazten ezetz idatzia dago. Duda egiten dugu idazten ez zekiela. Joxepa Antonik 35 urte ditu eta ehulea da.

1900

Viter 34

PADRÓN DE VECINDAD

Número de las casas.	Distritos, Barrios, Calles, Apellidos y Nombres.	Fecha de los nacimientos.			Naturaleza.		Estado.	Profesión.	Residencia habitual.	Tiempo de residencia en el pueblo.	Ocupaciones en las industrias.		Sabe leer y escribir.	Clasificación como habitante.	Observaciones.
		Día.	Mes.	Año.	Pueblo.	Provincia.					Per. Agrícola.	Per. Industrial.			
1118	Dolores Otegui	4	Septiembre	1829	Galizia	Galizia	Costurera								
1119	Francisco Javier Perez Fernandez	22	Hil	1894	Galizia	Galizia									
1120	Micaela Perez Otegui	10	Errenteria	1866	Galizia	Galizia									
1121	Mikela Otegui	12	Errenteria	1877	Galizia	Galizia									
1122	Mikela Otegui	10	Errenteria	1877	Galizia	Galizia									

1900eko errolda.

Eta etxe eta solairu beretan auzo dituzte Dolores Otegui Otegui (1829an jaioa) [bigarren abizena seguru aski Arrondo da, [1894ko apirilaren 22an hil zen Francisco Javier Perez Fernandez alarguna](#)], tolosarra, Errenterian 11 urte bizitzen daramatzana eta alaba, [Micaela Perez Otegui](#), 34 urteko jostuna (“costurera” dio), 1866ko urriaren 10ean jaioa, Errenterian 14 urte daramatzana. Amak ez daki ez irakurtzen ez idazten, alabak bai. Mikela da ia adinkidea duen Joxepa Antoniren bizitzan gune esanguratsua izango den jostundegiko maistra.

1900 urtea arte galarazia zegoen 8 urtetik beherako umeek lan egitea. Urte horretatik aurrera 10 urtera igo zen muga, nahiz debekua beti betetzen ez zen eta ume gaztexeagoek lan egiten zuten. Ez dakigu noiz arte ikasi zuen Joxepa Antonik, 9 urterekin utzi beharko zuen eskola? 12 urterekin (1877) hasi zen lanean Fabrika handian, ama, osaba Xenpelar eta beste makina bat errenteriar eta errenteriaritu bezala.

Langileen bizimoldea ez zen samurra, inondik ere: 10-12 orduko lana egunean, larunbata barne, jornal miseriazkoa (ogi kiloak jornal erdia balio zuen eta haragi kiloak jornal osoa). Emakumeen egoera are gogorragoa zen lantegiko lan gogorraz gain (ehuleta batez ere oso lan latza zen) etxeko lan guztiak ere bere gain eraman behar baitzituzten, egun, 2012an, horren ohikoak ditugun garbigailu eta antzeko tresnak gabe.

Adibiderako ekar dezagun lehen ere aipatu dugun Agustin Mendizabalek Miguel Angel Barcenillaren *La pequeña Manchester* lanetik jasotako datuok: “ehuleen artean, 1864an jaiotako bizi itzaropena 23 urtekoa zen eta nekazariena berriz, 44’3 urtekoa [...] Umeen heriotza tasa ikaragarria zen, eta tuberkulosia zen hiri barnean heriotza kausarik ohikoena; emakumeak, bestalde, gizonezkoak baino are gazteago hiltzen ziren, batz bestea. Osasun eta bizi baldintzak, goi-maila sozialekoak ez zirentzat oso gogorrak ziren”. Joxepa Antoni, esana dago, ehulea eta emakumea zen.

Nolako emakumea ispilatzen zaigu bertsoetan?

Lanean hasi zenean, gorputzez oso handia ez zen Joxepa Antoni eta ogia irabazteko disimulatu behar zuen, lan egingo bazuen:

Artean txikia zan, noski; eta eskola-liburua uzten zion lagun arek berak, zapata koxkordunak utzi zizkion, onela esanez:

- Aundiagoa emango duzu auekin. Bestela, nagusiak igual bialduko zaitu, txikia zerala ta!
Buruko pañueloa ere janzten zuan, atso zaarrak bezela, errespeto geiagokoa zalakoan. Pañuelo orri ttattarra deitzen zitzaion.

Pasarte hori jaso dugu erakusten digulako Joxepa Antoniren ezaugarri bat: ausarta zen, borroka egin gabe amore ematen ez zuena, ataka zailetatik ateratzeko irtenbideak bilatzen saiatuzalea.

Lanera joateko ttattarra eta zapata koxkordunak erabiltzearen ondoan, ekar ditzagun beste bi Joxepa Antoniren ausartziaren adibide.

Joxepa Antonik, aitaren ildoan, umetatik, nonbait, karlistatzat zeukan bere burua. 7-11 urte bitartean zituela honelako pasadizoa izan zuen Errenterian nagusi ziren liberalekin. Hona Zavalak jasotzen duena:

Soldaduak [liberalek] bazekiten nexka koxkor aren familia beretakoa etzana, eta tentatzen asten zitzaizkion. Bai Joxepa Antonik aguro erantzun ere;

- Zuek danak inpernura joango zerazte, beltzak zerazte ta!

Baiña aiek etziran aserretzen. Parra egin ondoren, propina ere ematen zioten, eta Joxepa Antoni pozik bueltatzen zan etxera bere xoxekin.

Etxekoak onela esaten zioten gero:

- Au ume lotsagabea! Aiekin ola ariko zera ba?

Baiña Joxepa Antonik etzuan amor ematen:

-Bai; gaiztoak dira danak! Inpernura joango dira, beltzak dira ta! (Zavala 1993: 548).

Neskazaharren gaineko desafio sonatua ere ekarriko dugu bigarren. Plazaralekua [Ibaizabal](#) Bilbon kaleratzen zuten aldizkaria izan zen. Arestiko gertakaria baino geroagoko kontua da, 1902koa, Joxepa Antonik orduko 37 urte bazituen (eta ez 30 Bozas Urrutiak liburuan jartzen duen bezala) eta aita bizi zuen. Carmen Larrañagak [“Del bersolarismo silenciado”](#) lanean ez du datu hori ongi eman:

no sabemos, como tampoco sabemos a qué edad **irrumpió de forma activa al bertsolarismo**. Parece que en Rentería había entonces una gran afición por su práctica, y eran diversos los espacios en los que se cantaba, tal que ciertos talleres de costura como el que a partir de un momento comenzó a frecuentar Joxepa Antoni. Y lo hizo **coincidiendo con la muerte de su padre**, ya que la orfandad que esto le supuso fue aliviada con la protección de Matilde y Florentina, dueñas de un taller de costura en el que se enseñaba a coser a muchas jóvenes. (Larrañaga 1997: 65). (Letra lodiz markatua gurea).

Zavalak luze azaltzen du gertatutakoa. [Ibaizabal](#) aldizkariak [1902ko otsailaren 9ko](#) alean sariketa bat antolatu zuen bertsoegile ezezagunentzat. Bi bertso-saio onenak aldizkarian bertan argitaratuko zituzten. Sariak: euskal liburuak eta [Ibaizabaleko](#) harpidetza. Ondoren jasoko ditugun hitzek adierazten duten bezala (“mutillak”), ez zitzaien gogoratu antolatzaileei emakumeek ere sariketan esku har zezaketenik.

Ez etorri **mutillak**, negarrez edo serio; bertso alai edo alegreak egin eizueez. Barre egin daigun, negar geuk gura eztozula egin bear izaten dogu, guro dogun baiño sariago-ta . (Letra lodia gurea).

Gaia aldizkariak paratzen zuen, baina baldintza zen alai landu behar zirela gaiak. Lehen sariketako gaia “Taberneruen bizimodua”, bigarrenarena “Aguazillaren bizimodua”, hirugarrenarena izan zen “Neskazarrak” (eta laugarrenarena “Mutilzarrak”). Bigarren sariketako bigarren saria Enrike Elizetxea erreteriarak irabazi zuen. Laugarren sariketako (mutilzaharren gaineko) irabaztunen artekoa ere izan zen Elizetxea, [1902ko ekainaren 8ko alean bertsoak](#) argitaratu zizkioten eta. Hirugarrenean, neskazaharren gainekoan, lehen saria eraman zuen. [1902ko apirilaren 13an argitaratu zituzten](#).

Enrike Elizetxea.
Iñigo Imaz, *Bilduma* 20 (2007).

Hauxe zuen hasiera:

*Enpleatzen ez bada
gazte dala neska,
pasa bearko ditu
makiña bat kezka,
burutik zoraturik
senargairik ez ta ...
Orra azkenerako
neskazarren festa!*

Hemezortzi bertso luzetan Elizetxeak neskazaharrak aurkezten ditu nahi bai, baina gizonik harrapatu ezin izan duten emakumetzat joz, beti elizan sartuak, mihiluzeak, kontakatiluak, itsusiak... eta antzeko aje eta kontu beltzak dituztela.

Joxepa Antonik bertsoak irakurri, malmetituz, erantzuteko bertsoak idatzi eta Enrike Elizetxearen etxeko postontzian utzi omen zizkion, hain zuzen, “Harrapa ezak hori!” esanda. Kontuan izan behar dugu [Enrike Elizetxea \(1873-1947\)](#), Joxepa Antoni baino gazteagoa izanagatik, bazela nor Erreterian. Euskal letretan, Jose Manterola liberalak zuzentzen zuen *Euskal Erria* aldizkarian oso gaztetatik argitaratuak zituen hainbat lan, sariketetan ere parte hartzen zuen... gero eta izen handiagoa hartzen joan

zen: Viteri kalean Elizetxea ostatua zuten (egun Xenpelar eta Viteri kaleak banatzen dituen kantoian), 1906-1914 eta 1916-1920 urteetan Koalizio liberaleko zinegotzia izan zen, liberala zen, errepublikazalea...

Joxepa Antonik, esan bezala, ez zuen erantzuna astekarira bidali; Elizetxeak bidali zuen, Joxepa Antoniren bertsoen aurretik bere azalpena (“Azaldea”) duela. [1902ko apirilaren 13an argitaratu zuten](#). Hor dio, besteak beste, errua *Ibaizabalena* dela gai hori proposatzeagatik, eta ederki damutu zaiola saria irabazi izana, Errenteriako neskazarrek muzin egiten diote eta. Hona “Azaldearen” bukaera, Xenpelarren bertsoen sarrerabide:

Lengoan, esan zidanean nere lagun batek nere bertsoan ordañak jartzea gogoratu zitzaioa, sartu zitzaidan beldur bat!... Eta esan nuen nere artean: “Izan bedi Jaungoikoak nai duena”.

Egunero egon naiz zalantzan noiz edo noiz artuko nuen karta ikaragarri okerreriz betetakoren bat, eta asteazken-eguerdian, lantegitik etxeratu nintzanean eta eman zidatenean karta bat, Errenterian egiña, kartestalki edo sobreak dionez,... “Emen dek, emen dek!” esan nuen nere artean; baña denbora berean otzikara bat igaro zan nere gorputzean eta agitz arrituta gelditu nintzan. Neregandu ondorean, zirt edo zart egiñ bear, bada, eta ez ikara gutxirekin, baña nolazpait idiki nuen, eta zer uste dezute topatu nuela? Letra polit batekin izkribatuak, itzik kendu eta iratxiki gabe, dauden bezela, oraiñ irakurriko dituzuten bertso abek.

Beldurra ematen zion Enrike Elizetxeari, nonbait, Joxepa Antonik zer idatziko. Puntuz puntu erantzuten die hamar bertsoan Joxepa Antonik Elizetxeak neskazarrei bizkarreratuko okerrei. [Horietako batzuk](#) ekarriko ditugu Joxepa Antoniren argudioei erreparatzeko eta garai hartako gizarteak neskazarrenak nola ikusten zituen erakusteko.

Joxepa Antonik neskazar egotearen alde egiten duela dirudi; bestela esan, nondik atera du Elizetxeak neskazarrenak neskazar izate hutsagatik ernegatzen bizi direla? Ez Joxepa Antoni ez lagunak bizi dira horrela. Gainera, Bizenta aipatzen dio Joxepa Antonik. Bizenta Alzelai izango da, Fabrika handian Joxepa Antonirekin lan egin zuena, Joxepa Antoniren laguna eta, batez ere, Elizetxeatarren ostatuan urte luzeetan lanean aritu zena; Elizetxeatarren etxekoa ia-ia.

Eserita, ezker-eskuin, Maria Aranburu (Elizetxearen emaztea), Enrike Elizetxea eta Bizenta Alzelai. Zutik, ezker-eskuin, umezaina, logelen arduraduna eta ostatuko bi sukaldariak. (Argazkia: Maribel Martínez Elizetxea). Iñigo Imaz, *Bilduma* 20 (2007).

Gu ernegatzen bizi gerala
 senargairikanen ez ta,
 nere lagunen artean beintzat
 orrelakorikan ez da;
 neri sinisten ez badirazu
 etxian asi galdezka,
 nik baña obeto emango dizu
 Bizentak errespuesta.

Bidenabar esan dezagun hurrengo honetan ere, Joxepa Antoniren erlijiozaletasuna nabarmentzen dela:

Etzait gustatzen relijiyoko
 gauzak autan ibiltzia,
 errespetoko gauza guztiyak
 serio tratatutzia;
 arriturikan gelditu gera
 zu orrela mintzatzia,
 esperatzen det oinbesterekin,
 Enrike, konprenditzia.

Eta azkenekoan erakusten du Joxepa Antonik bere burua indartsu ikusten duela berea ez ezik kideena ere defenditzeko. Beste era batera esanda, neskazaharren aparatzaile eta bozeramaile bihurtu du Elizetxearen ziriak.

Edadetxoko nere lagunak
 nai nituben aparatu,
 oriyei gusto emateagatik
 dizut ordañak bueltatu,
 nai badituzu lbaizabal-en
 oiek ere kopiatu,
 eta saririk ematen badu
 gutaz ere akordatu.

Joxepa Antoniren bertsoen ondoan Elizetxeak hitz batzuk erantsi zituen eztabaida erabat kitatzeko. Hitz horietako batzuk ekarriko ditugu lehen ahotan hartu dugun XX. mendeko gizarteak neskazaharrak nola ikusten zituen gogoetagia plazaratzen dute eta. Lehenik eta behin, dotrinak barkatzeko esaten duela eta horixe eskatzen die, baina, “baldin egiazko kristauak bazarete” eta, bigarren, berriz ere neskazaharren bizitza “tristetzat” dauka (letra lodia guk paratua da). Alegia, bai, baina...:

Umiltasun guziarekin eskatzen dizutet, bada, baldin egiazko kristauak bazerate, barkatu zaskidazutela nere gaizki esan edo ofensa guziak, eta orrekin lan errukitsu edo miserikordiazko bat besterik eztezute egingo.

Nik nere aldetik agintzen dizutet, ordañetan, eskatuko diodala Jaungoikoari eman dezaiola nezkazar guziari senargai on bana, edo aberastasunak edo berak nai dituzten zori on denak, **arkitzen diran bizitza ... –esango ote det?- triste orretan doatsuak izan ditezen beti-betiko.**

Utzi, bada, nigan daukazuten etsaitasuna, eta oraiñ artean bezela jarraiki dezagun pake onean ballera negarrezko onetan, bizi geran bitartean.
 Agur, bada ... eta urren arte.

Honaino jasoak erakusten du, azkenik jaso ditugun Elizetxearen hitzak gorabehera, bi errenteriarren arteko lehia aski harmoniatsua izan zela, aski ongi bideratu zutela. Elizetxeak zirikatatu eta Joxepa Antonik ziztada jaso eta maila berean erantzun zuela. Ez zen, baina, hemen eta modu honetan bukatu neskazarren gaia *Ibaizabal* astekarian.

Elizetxeak astekarira bidalitako testuek beste norbaiten oinoharrak dituzte. “Kajista” omen da. Kontuan izan behar dugu nola moldatzen zituzten moldiztegieta moldeak letraz letra, hitzez hitz, hutsunez hutsune, gero tintaren laguntzaz paperean inprimatu ahal izateko. Tipoak eta paratzen zituenak inork baino hobekiago irakurri behar zituen idazleek bidalitako testuak, moldeetan, kajetan berregin behar zituen eta.

Hona Elizetxaren hitzak:

Baña zer balio du onek, baldin bera iritxitzeagatik galdu badet sekulako neskazar denen edo beñepin geienen adiskidetasuna eta berak zidaten naitasun eta estimazioa?(1)

Eta hona kajistaren oharra.

1. Eztezu, jauna, gauz aundirik galdu. (Kajista batek)

Bigarren oharra Joxepa Antoniren bertsoari egiten dio:

Zure amigo batek esan du
neskazar onik ez dela,
orren ederki gure gañean
egin dezute pastela.
Pruebarik asko berak baditu
ori egiya ez dela,
gure moduko persona ez da,
esango nuke bestela.(2)

Oinoharra:

2. Nik esango det, bada. Marka oiekin ez liteke izan apaizen bat besterik. Zuek nai dezutena esango dezute zeren buruak edertzeagatik... bañan ni apaizan alde ontan; eta ez aserretu orrengatik. (id.)

Hurrengo oharra Elizetxearen bukaerako testuan dago. Ez dirudi kajistak egina denik:

Ederki daude, Joxepa Antoni, eta milla esker *Ibaizabal-en* izenean. Progatu dezu bertso abekin aurrekoan ondorengo zerala(4).

Oharra:

4. Leen ere esan degunez, Xenpelar bertsolariaren illoba zala, alegia.

Eta azkena, hau ere, Elizetxearen azken testuari doakiona. Lehen jaso ditugu hitzok:

Nik nere aldetik agintzen dizutet, ordañetan, eskatuko diodala Jaungoikoari eman dezaiola nezkazar guziari senargai on bana, edo aberastasunak (5) edo berak nai dituzten zori on denak

Kajistak, atzera era:

5. Edo urteak bizkarretik kentzeko *balsamo* bat. (Leengo kajistak)

Esan dezagun ez dugula ulertzen zergatik tartekatu behar zituen bere iritziak kajistak. Begiratu ere egin dugu *Ibaizabaleko* ale horretan eta dauden oinohar bakarrak metalinguistikoak dira, alegia, irakurleari hitzen esanahia argitzeko asmoz eginak; ez ditu kajista horrek beste inon testugilearen edukiak auzitan jartzen. Konparaziorako “Mutilaharrak” gaiaren gaineko bertso irabaztunen alea (1902.06.08) ere begiratu dugu —hori ere Elizetxeak irabazi bide zuen— eta ohargarria da “kajistak” inon oharririk ez duela egin. Ezin, bada, ondorioztatu gai guztietan eta beti modu berean jokatzeko zuenik.

Eta, hala ere (horrexegatik?), Joxepa Antonik erantzun kajistari. Oraingoan, aurrekoan ez bezala, ez zuen Elizetxearen bitartekaritza izan *Ibaizabala* lau bertsoko erantzuna bidaltzeko. Ez zuen lan samurra izango, seguruenik. Ikus dezagun, berriz ere, kajistari kargu hartzen diola uste duelako neskazahar guztiak gaizki bizi direla. [1902ko ekainaren 15ean argitaratu ziren bertsook](#):

“Kajista bateri”

1/ Neskazarraren adiskiden bat
Bilbo aldean badegu,
kajista dela Ibaizabal-en
berak garbiro esan du;
nai dizut bada erresposta
gaur zuri ere bialdu,
zuk Enrikeri esan diozu:
“Ez du, jauna, ezer galdu”.

3/ Sentitzen det gaur ez daukatela
ezagutzeko onorea,
kajista ori degun ezker
orrelako adiskidea;
eztaduzkagu ukatutzeko
urteak eta umorea,
bañan bai zenbait andre
gizona eta gizonak andrea.

2/ Eliza santak sakramentuak
jarriak daukazki zazpi,
bost prezisuak dirade baña
bi libre utziak dauzki;
dudarik gabe kajista onek
oiek aztuak daukazki,
eta uste du neskazar denak
bizi geradela gaizki.

4/ Emen ez degu balsamorik
neskazarrak gaztetzeko,
bañan bai enplastera ederrak
osasuna ekartzeko;
Bilbo aldean baldin badago
kajitxoren bat saltzeko,
erosi ezazu ta ondo gorde
zeori balsamatzeko.

Joxepa Antoni

Hori bukaera! Errepara diezaigun balsamo eta enplasteroaren arteko jokoari, *balsamatzeko kaja* aipatzeari (beste gisa bateko *kajistarekin* ari da).

Kajistaren erantzunaren muina da pentsatzea emakume guztien bizitzako helburua dela ezkontzea eta kezka nagusia dutela (adibide gisa koinata aipatzen du) diren baino gazteagoen itxura egin nahi izatea adina ezkutatzeko. Eta, ildo horretatik, balsamoa hizpidean hartuta, honela bukatzen du:

denda txikitxo baten buruan itz auek irakurriko dituzute:

«*Aquí se rejuvenece.*»

Balsamoa saltzen ote da an ere? Ala bizargintza edo *barbería* ote da denda ura? Zoazte ta ikusi ezazute.

Errenteriko Joxepa Anttoni
Santa Ritaren laguna,
Bilbo aldeko kajista oni
agindu nai diozuna.

Kajista batek.

Joxepa Antonik hurrengo bi bertsoekin eman zion azken erantzuna eta horrelaxe bukatu neskazaharren gaineko aldizkariko eztabaida.

“Kajistari”

1/ Oso ederki esan diguzu
koñataren istoria,
neretzat ere somatu dezu
damaren izen berria.
Zenbait algara eragin duen
periodiko berriak,
Ibaizabal-ek ez du kalterik
guri bertsoak jarria.

2/ Gure errian beneratzen da
txit imajiña polita,
orain bi urte deklaratu
Casia-ko Santa Rita;
ori laguntzat eman dirazu,
zerbait zaude igarrita;
nere gustoko konpañia da,
eskerrik asko, kajista.

Uste dugu Joxepa Antoniren izaeraren argazkia egiteko tresna egokia dela eztabaida. Alegia, Joxepa Antonik ezagutzen zuen Enrike Elizetxearekin ez ezik, ezagutzen ez zuen —nor den ez dakigun, baina hizkeragatik giputza izango zen— gizaseme kajistari aurre eta planto egiteko sasoia eta adorea izan zuen. Alde batera, harrigarri samarra ere bada bizitzaren beste alderdi askotan plaza handirik izango ez zuen emakume honen jarrera adoretsua. Bizitzaren gogorrak erakutsiko zion.

Beste alderdi batetik ere badu interesik eztabaidak: Joxepa Antoni bezalako emakume ez oso jantziak Bilboko *Ibaizabal* euskara hutsez argitaratzen zen aldizkaria irakurtzen zuen. Irakurri eta euskaraz. Gero (1941-1942 aldean) **“Markolako patatak”** bertsoan ere horixe aitortzen du. Baina irakurri bakarrik ez zuen egiten, erosten zuen, gainera. Eta dirua sobran ez zuen izango, bada!

Nere denboran izandu diyot
afiziyua kantari,
iñon bertsozik azaltzen bazen
eosi ta irakurri;

Gaztelaniaz hartuko zuen, bada, hartu zuen hezkuntza pixarra eta etxeko giroa ere ez zuen oso horretara emana. Berriz ere emakume honen maila bateko kezka intelektualaren ispilua da, horrela esatea badago.

Irakurzaletasuna bultzatzeko ere balio izan zuen eztabaidak: iraun zuen aldian Errenterian *Ibaizabal* inoiz ez bezala saltzen omen zen. Honela dio Enrike Elizetxearen seme Manuelek Antonio Zavalari egindako gutunean:

“... *Joshepa Anthoni (Xenpelar), a la que yo conocí, era muy querida por nuestro padre (G.B), y alguna vez se enfadaron porque mi padre quiso enfadar a las neskazarras de Rentería.*

Alguna que otra vez me repitió mi padre que, durante la polémica, el Ibaizabal se vendía en el pueblo como si fuera el honor. Hasta se peleaban con el que lo vendía.” (Zavala 1993: 568).

Eztabaidan amore emanzeala ez eta gainera umorezeala ere bazen Joxepa Antoni, “Neskazarrak” bertsoetan ikusten denez. Beste bertso batzuetan ere baditu umore ukituak: **“Rikardo Arakiñari”** eginiko bertsoetan, esate baterako. Umorezeala ez ezik, kantu eta bertsozeala zela ere badakigu, **“Markolako patatak”** (1941-1942 urte inguruko) bertsoetan aitortzen duenez:

Nere denboran izandu diyot
afiziyua kantari,
iñon bertsozik azaltzen bazen
eosi ta irakurri;
umore ona lagun artean,
ori gustatu zait neri;
oraintxen iya eskapatu zait,
alare bertsoa jarri;
eztakit nola erori zaizkan
gure Bagues jaunari,
barkaziyua eskatzen diyot
itz egin badet geiegi.

Ausarta, jakin-zalea, ama bezala, eta karlista eta erlijiozale eta elizkoia, aitaren moldera, eta Florentina bizikidea bezala. Ez dakigu 1936ko gerratean Joxepa Antonik alderdirik hartu zuen, Errenteriako karlista askok bezala, armaz altxatu zirenen aldean kokatu zuen bere burua. Horren gaineko bertsozik ez du utzi, edo ez zaigu iritsi.

Joxepa Antoniren bizitzan elizak sekulako lekua zuen. Monika Galarragarekin batean, *Propagación de la Fe* izenekoa elizaren erakunde bati mixioetarako dirua ematen zion astean-asteen. Eta hala pentsarazten digute bai ezagutu zuten lekukoek, bai bertsoak egiteko erabili zituen gaiak (erlijiozko askotxo: “Tota pulchra...”, **“Ama Birgiñari”**, **“Mariaren alaba batek Jaungoikuaren eta bere amari”**...) bai bertsoetan adierazten duten ideiek ere. Milagros Gazteluk gogoan gordea du Joxepa Antoni ikusten zuela beti etxetik, Santsoenea kaletik, elizara eta elizatik etxerako bidean.

Antonio Zavalaren ondarean (Koldo Mitxelena liburutegian) aurkitu dugu orain arte argitaratu ez den garai bateko ohitura eta bizimoldearen argazki aski argigarria. Errenteriako emakume taldea prozesioren batera joateko prestatua dago, Donostiako geltokian. Hauxe da, guk dakigula, argitaratu den Florentina Perezen irudi bakarra.

Nabarmenduak Florentina Perez ezkerrean eta eskuinean Joxepa Antoni Aranberri, errenteriar gehiagoren artean (Rufina Loinaz, Gertrudis Arozena, Eusebia ikatz-saltzailea, Dolores...). Milagros Gazteluk ezagutuak.

Euskarak ere bere lekua du. Bere burua euskalduntzat dauka eta euskararen alde mintzatzen da behin baino gehiagotan. Hona adibide batzuk:

“Kastigu tristia” (1902)
(Ibaizabal, 1902.11.23)

Zu gure alde izan zaitezen
guk arrazoi bat daukagu:
gure izkuntzan maldiziu au
ezta oraindik azaldu.
Kastillanuan itz gaiztu ori,
ai!, al baliteke galdu,
arrazoiakin Ibaizabal-ek
nai du euskera zabaldu.

“Ama Birgiñari” (1902)

Beste gauza bat esan bear det
asko gustatu zaiguna,
alde danetan jakin dezaten
euskera maite degula;
euskeraz izan dira sermoiak
ta bederatzi urrena,
pozturik utzi dizkigutenak
“bizitza, biotz eta anima”.

Ikusten dezu, Ama maitia,
zenbat peligrotan gauden,
etsai gogorrez ingurutuak
euskera ta fediarene;
Judit fuertia zu izan zaite
beti gure erriaren,
“errukiz begiratu zaiguzu,
galtzera ez utzi, arren”.

Jabier, Justa eta Joxepa Antoni bizi diren etxe eta solairu beretan, 1905ean, bizi dira baita ere lehen aipatu ditugun Dolores Otegi eta Mikela Perez ama-alabekin beste hiru emakume, lehen aipatu ez ditugunak: Luisa Goenaga Pikabea oiartzuarra (1865eko [apirilaren 25ean bataiatua](#)), Francisco Pedro Perez Otegiarekin [1890eko urtarrilaren 11n Errenterian ezkondua](#), baina 1905ean alarguna dena, eta honen bi alaba: Matilde Perez Goenaga ([1894ko martxoaren 17an](#) bataiatua), jostuna, errenteriarra, eta ahizpa Florentina Perez Goenaga (1902ko martxoaren 14an jaioa), Berastegin jaioa.

Famili ontan, amona Dolores, alaba Mikela eta bi iloba, Matilde eta Florentina —edo, esaten ziotenez, Pontiña— bizi ziran. Florentina au da idazlan ontarako argibiderik geien-geienak eman dizkiguna. (Zavala 1993: 552).

Zavalak ez du Luisa aipatzen eta horko hitzek —nahiz Zavalak berariaz esaten ez duen eta *iloba* hitzak euskaraz bi balio dituen (izebaren ilobak eta amonarenak, ilobak edo bilobak)— pentsaraz dezakete Mikelaren alabak direla Matilde eta Florentina, baina erroldek erakusten dute ilobak direla, Luisaren alabak. Bestetik, berriz, Florentina hori da (seguruenik) Antonio Zavalak lan guztietan Florentina Perez Salaberria moduan izendatzen duena. Ez dugu inon bigarren abizena Salaberria duen Florentina Perez ikusi, Joxepa Antoniren auzoa lehenbizi eta gero harekin bizi dena, erroldetan behintzat, beti Goenaga da.

Era berean, erabat seguru ezin jakin dezakegu Florentinaren aita, Luisa Goenagaren senarra (Francisco Pedro Perez Otegi), Mikelaren anaia zen, baina baiezkoan gaude. Abizen berak dituzte, eta adinagatik ere senideak izan daitezke. Gainera, bai hor goian, bai gero jasoko ditugun bertso batzuetan Joxepa Antonik izeba-ilobez hitz egiten du Mikelaz eta Matilde eta Florentinaz aritzean.

1905

Vitoria Fol. 16

NOMBRES Y APELLIDOS		Fecha del nacimiento			NATURALEZA		Estado	PROFESIÓN	Residencia habitual	Tiempo de residencia en esta ciudad años meses	Clasificación como habitante	SABE		Contribución directa que asienta el censado		OBSERVACIONES
Día	Mes	Año	Pueblo	Provincia	Letra	Escritura						Propiedad	Industria			
1162	37	Dolores Otegi Otegi	12	abril	1849	Etorra	id	mujer del cas	id	0	0	0	0	0	0	
1163		Micela Perez L	11	abril	1868	id	id	Mujer viudata	id	0	0	0	0	0	0	
1164		Francisco Goenaga Picabea	25	abril	1865	Oyazun	id	mujer del cas	id	1	0	0	0	0	0	
1165		Matilde Perez Goenaga	17	marzo	1894	Errenteria	id	Mujer casada	id	1	0	0	0	0	0	
1166		Florentina id	14	marzo	1902	Errenteria	id	id	id	1	0	0	0	0	0	
1167	37	Luisa Goenaga Picabea	25	abril	1865	Errenteria	id	casada casada	id	0	0	0	0	0	0	
1168		Justa Pontiña Goenaga	3	agosto	1867	Errenteria	id	id del cas	id	1	0	0	0	0	0	
1169		Francisco Goenaga Picabea	6	agosto	1867	Errenteria	id	Mujer casada	id	0	0	0	0	0	0	

1905eko errolda.

1905eko erroldako datuen arabera, Jabier oraindik ere “camintero” da (75 urte ditu!), Justa emaztearen jaioteguna zehaztu dute, 1835eko maiatzaren 5a, eta Joxepa Antoniri “jornalera” jarri diote, ez ehulea. Ez dakigu, Monika Galarragak esaten duen bezala, irazkitzen eta ez ehuten aritzen zelako egin zuten hitzen bereizkuntza hori edo, besterik gabe lan motak ez bereizteko erabiliko zuten *jornalera*. Irakurtzen eta idazten ba omen daki. Bost urte lehenago jarria zuten ez zekiela idazten. Joxepa Antonik 40 urte ditu.

Monikak: Bera zegon... lagun batekin bizitzen zen Josepa Antoni ura, bere lagun batera nola ezkongaita, etzuen seniderik, etzuen izeba-osabaik...

Ameriketara jua izandu omen ziran Kenpelarren alabak, Ameriketara jua ziran; bi alabak omen zituan, ta geiago astarrenik ez aienik, Ameriketara jua. Etzun onek aien berririk. Etzun ematen.

Ta ori bizitzen zen lagun batekin, bi lagunak, biak neskaak, eta bestiak bazitun illobak eta illoba aikin. Illoba ura bizi da or; bestia Parisen, edo lurden dago, en Tarbes, illoba aitakua, eta bera beti or bisitu izandu da aikin. Fabrika aritzen zen ta gero erretirua

Nik: Joxepa Antoni onek beti lan egin zun lanera fabrika?

Monikak: Laneran ez! Fabrika sumdiyan, de lienzos, tejidos.

Nik: Eulia?

Monikak: Eulia? zen, eta zen ori kontramaistra, ... eramatan zun kargu edo ola, oso maitia zun. Nik beti kontramistra ezagutu izandu nun Joxepa Antoni.

.... Lanian iraztokian, irazten, ... eulian ez, iraztokian, eta ura jua zen ola altura batera txirrikan billa

nik: txirrika zer da?

Monikak: txirrikak dira karreta sundiak, ariz betetzen di ranak

nik: zein? Xenpelar Joxepa Antoni

monikak: bai, Josepa Antoni. Ura jua zen aien billa ta aik gero ematen zizkan beste langillia bete zitzaten ariz. Utsan billa sruntz jua zenian, utsak eramane ta betiak ekarri ta b. betiak eramane ... ola. Eta orduan esan zion an ~~xxxxxxx~~ eultzean ari zan batek....

nik: eultzean?

Monikak: klaro esand dizut leno... irazkitzen! irazkitzen da ariyak etortzen dira ta ariyak ondo jartzen gero telarian aritzeko. Eulia da berriz tela egiten, irazkitzen da beste lantegi bat, maxorkiten, txirrikiten, errepanan ta oik denak bakoitzak beriaegiten ariu ziran. Ta irazkitzen si ziranak.

Orregatik esan zion txirrikan billa jua zenian..

Terraza onetara

Berak: bestiak: Bota bertso bat ortikan Xenpelar, bota bertso bat ortik.

nik: Betik:

monikak: betiki! ura ola alturan. Bota bertso bat, Xenpelar, bota! nola hotzen zitun aetik aera bat edo beste... Xenpelar bota bertso bat! Arek orduan andik:

Terraza onetara
naizenian iyo,
bertsua botatzeko
Manuelak diyo;
Fanderitarrarentzat
nik ez det baliyo,
nere tokira nua
seriyo seriyo.

Ta bestiak bota balu bezela, berak atzera, Manuelan partez;

Fanderitarra naiz ni
ez dizut ukatzen,
bañan korta xamarra
bertsuak botatzen; (kantatzen)
damutu zait asiya
Xenpelar tentatzen,
ara emen Añabitarte
eta oni bat botatzen.

Aren onduan zegonai...

nik: orduan biyak Xenpelarrenak.

monikak: biyak Xenpelarrenak dira. Eta arena eztaikit ondo, gero berak bota zion atzera zeai, Añabitarteri; aurretik eztaikit zer itz duen

naigo nuke nik orren
baitza baneukake.

Xenpelarrenak. Eta gero atzera berak atzera:
Añabitarrek diyo
ez duela boltzik,
eta ez emateko
orrelako lotsik.

Orra, bi puntu oiek...

Nik: lau bertso danak segiran... Xenpelarrenak bota zituen

Monikak: segiran Xenpelarrenak bota zituen. Bakarrik falta zaizkit bi puntu ta bi puntu Añabitarrenak. Osuak dakizkit Manuelan.

Monika Galarraga eta Antonio Zavalaren elkarrizketa Joxepa Antoniren lan motaz.

Eta bost urte geroago erroldan horako datu berak errepikatzen dira bi izan ezik: Joxepa Antoniren lanbidea ez da ez ehulea ez jornalaria, “del sexo” baizik (harrigarri samarra, Fabrika handian lanean jarraituko zuen eta). Antza denez, Luisa Goenaga, Matilde eta Florentinaren ama hila da; zerrendan ez dago haren izena behintzat.

1910

Fol. 21

PADRON DE					HABITANTES											
N.º de orden	Núm. de la casa	APELLIDOS Y NOMBRES	Fecha del nacimiento			NATURALEZA		Estado	PROFESIÓN	Residencia habitual	Tiempo de residencia en este domicilio	Clasificación como habitante	SABE Leer? Escribir?	Contribución directa que sufre el interesado		OBSERVACIONES
			Día	Mes	Año	Pueblo	Provincia							Puestos	Penas	
565	53	Akizu Akizu	10	Ago	1866	León	Galiziana	viuda	del sexo	25	viuda	no	no			
566		Perez Akizu	11	Oct	1868	"	"	viuda	modesto	25	viuda	no	no			
567		Gonzaga	14	Oct	1891	Barbina	"	"	del sexo	5	"	no	no			
568		Florencia	"	"	1901	Barbina	"	"	"	6	"	no	no			
572	53	Aranberri Akizu	3	Nov	1867	Aranda	Galiziana	casado	pl. labr.	50	viuda	no	no			
573		García	3	Ago	1860	León	"	"	del sexo	40	viuda	no	no			
574		Aranberri	5	Nov	1865	Barbina	"	"	"	44	"	no	no			

1910eko errolda.

Joxepa Antoni jostundegian. Azken urteak

1915eko erroldaren arabera, Joxepa Antoni etxez aldatu da: orain Santsoenea kaleko 25.ean bizi da Mikela Perez Otegi jostunarekin eta bi iloba, Matilde eta Florentinarekin. Pentsatzekoa da Jabier (eta Justa) hilak direla orduko. Ez dugu haien arrastorik aurkitu. Joxepa Antonik baditu 50 urte. Hemen ere Joxepa Antoniri lanbidea etxekoandre paratu diote.

Aita mundu ontatik joan eta bakarrik gelditu zanean, Joxepa Antoni auzoko familiarekin asi zen bizi izaten. Leen ere etxekoak balira bezela ziran, baiña arrezkeroztik aiekin erabat jarri zan. (Zavala 1993: 551).

Euskal Herriko Iparraldea suntsitu eta (gaztez) hustu zuen gertakari lazgarria bizi dute urte hauetan: 1914-1918ko “Gerrate handia”. Joxepa Antonik 1917an, gerratea amaitu aurretik, bertsoaldi luzea egin zuen. Zati bat edo beste ekarriko dugu garai hartako ideologietako bat ispilatzeo aukera ematen du eta.

Alemania eta Ingalaterra elkarren kontra paratzen ditu Joxepa Antonik. Ez dugu atzendu behar, baina, Ingalaterrarekin batean Frantzia ere borrokatu zela; alegia, euskaldun asko Frantziaren alde borrokatu eta hil zirela. Iparraldeko herri eta herrixka askotan gordetzen dute gerrate hilgarri hartan hildako euskaldunen oroigarria.

1915

PADRON DE HABITANTES

Lansbenea

Fol. 41

N.º de orden	Sim. de la casa	APELLIDOS Y NOMBRES	Fecha del nacimiento			NATURALEZA		Estado	PROFESIÓN	Residencia habitual	Tiempo de residencia en este distrito		Clasificación como habitante	SABE Leer	Contribución directa de salidas de impuestos		OBSERVACIONES
			Día	Mes	Año	Pueblo	Provincia				años	meses			INDUSTRIAL	AGRICULT.	
1155	15	Luis Otazui	11	Octubre	1866	Leizor	Leizor	viuda	modesta		29						
1156		José María	14	Marzo	1870	Leizor	Leizor	soltero	dehesa		11						
1157		Gregorio Petrarca	6	Enero	1863	Leizor	Leizor	soltero			50						

1915eko errolda.

Lehenik eta behin, osaba Xenpelar bezalaxe, gerrateen kontra mintzatzen da Joxepa Antoni eta borroka latza bukatzeko laguntza eskatzen die Jesus eta Maria amari. Hona **“Gerra europeari”** jarritakoen hasiera-bukaerak:

*Ager zaitez, zeruko
uztargi ederra,
pakia ematera;
akabatu gerra.*

5/ Ezta besterik falta,
Jesus, zure naia,
geldituko dirade
kañoi ta metralla;
emaiozu Amari
Dabiden aballa,
akabatu dezala
munduko batalla

6/ Gerrau asi zanian,
ez genduen uste
luzatuko zuela
gauzak onenbeste;
ez ogei ta bi egun,
juan dira iru urte;
Jesus eta Maria,
urrikal zaitezte.

Santsoenea kaleko etxea. 2012.

Joxepa Antonik Ingalaterraren kontra eta Alemaniaren alde egiten du, garbi. Espainiak gerrate horretan zuzenean parte hartu ez bazuen ere, oso gertu bizi izan zuen, eta gizartea banatuta zegoen aliatuzaleen eta gemaniarzaleen artean. Oro har, pentsamendu kontserbadorearen eusleek, Kaiserrak ordezkatzzen zuten “(betiko) ordenaren” aldekoek (karlistak, militarrek, kleroaren zati handi batek...), Alemaniaren alde egin zuten. Joxepa Antoni hor kokatzekoa da. Hona Joxepa Antoniren pentsamenduaren adibidea bertso batzuetan adierazia:

“Inglaterrari”

1/ Etzera uste bezin altsua;
ez da zuria, ez, itxasua;
arriya tira, gorde besua,
oraiñ artian ibilli zera
orgullosua.

2/ Inglesa zegon gañez egiña,
itxasuetan zala erregiña,
etzela iñor orrentzat diña;
urpeku orrek egiten dizu
zaunga samiña.

3/ Baliutiak berak lenbizi
irten biar du ill edo bizi;
ori zuregan ez da ikusi;
bestiak lanak eginta nai du
berak nagusi.

“Alemaniari”

1/ Alemaniko gizonak abill,
oraindik danak ez baitira ill;
bonbero onak baditu berdin;
su artzen badu itzaliko du
oraindik Berlin.

4/ Enemigua eskui ta ezker,
danon erdiyan or dabill Kaiser;
ikusiko da gauza ori laister:
zein gelditzen den bat nagusi ta bestia
maizter.

7/ Gerra batian oinbeste kalte,
aurreko zarrak ezetz diyote;
sentimentuan artzen det parte,
pakia nere partetikan
deseo nuke.

Joxepa Antoniren bizitzan beste aldaketa bat dago. 1921eko erroldak jasotzen duenez, Santsoenea kaleko etxe berean bizi dira jostuna, Mikela, Florentina eta Joxepa Antoni. Matilde falta da; moja joan zen. Zavalak honela dio:

Joxepa Antoni Aranberri bizi zan etxeko alaba bat, Matilde, moja joan zan lruñeko komenturen batera. Egun batez, bertso auk bialdu zizkion arek oni. Eskutitz bat dirala esan genezake. (Zavala 1993: 579).

1921

PADRÓN DE HABITANTES							Calle Sanchoenea		Folio 46							
Número orden	Núm. de casa	APELLIDOS Y NOMBRES	FECHA DE NACIMIENTO			NATURALEZA		Estado	Profesión	Residencia habitual	Tiempo de residencia en esta ciudad		Clasificación como habitante	SABE		OBSERVACIONES
			Día	Mes	Año	Pueblo	Provincia				Me	Res		Letra	Letra	
1485		José Olegui Mikel	11	Octubre	1866	Ezloza		mercedista		36		pequeña				
1486		José Florentina	14	Noviembre	1865	Leizor		del 450				pequeña				
1487		Amalberto Etxebarria	6	Enero	1864							pequeña				

1921eko errolda.

Joxepa Antonik gutun moduko bertsootan etxeko berri kontatzen dio: izeba Mikela, jostuna, “katarro eta kiyua dabil”...

Pentsamentua egiñak giñan
 udan zu bisitatzeko,
 bañan ez gaude bi neskazarrak
 etxetik ateratzeko;
 izeba-illobak esan dirate
 zuri bertsuak jartzeko;
 umore ona dauka oraindik,
 ez du asmorik iltzeko.

Izeba dabil aspalditxuan
 katarro eta kiyua,
 jaikitzen bada isten dizkigu
 atiak eta leiu;
 iya ituan ementxen gaude,
 orra zer alibiyua,
 nola nai dezu idukitzia
 bertsuetakogogua?

Eta hiru neskazahar bizi direla etxean esaten dio, ez oso pozik, antza; tristeago, Matilde joan zaielako.

Gu emen gaude iru neskazar,
 iruak ajiatuak,
 nunbait onela komeniko zen
 ala nairik Jaungoikuak;
 orain kantari ari naiz bañan
 aldian dauzkat malkuak,
 suerte txarra etzuen egiñ
 gugandik eskapatua

1921etik aurrera, beraz, Mikela, Florentina eta Joxepa Antoni elkarrekin bizi dira, Santsoenea kaleko jostundegia gune dutela. Jostundegia leku interesgarria da emakumeak elkartzeko lekua delako. Han aritzen omen ziren ikastera joaten ziren neska gazteak —Juanito Zabaleta bertsolariaren emaztea izango zen Monika Galarraga Zavalaren berri-emailea ere bai— Mikela, maistra, buru eta zirikatzaile

zutela hizketan eta kantatzen Xenpelarren, Txirritaren, Zabaletarren eta inguruko beste makina bat bertsoaren bertsoak. 1934an hil zen Mikela, eta Florentina iloba eta Joxepa Antoni bakarrik utzi zituen.

Bidenabar esan dezagun Florentina ez zela jostundegiko lan hutsaz biziko. Milagros Gaztelu oroitzen da Errepublikaren garaian (1931-1936) irakasle-agiririk ez zuten mojei ez zietela eskola ematen uzten. Erreterian “beheko mojek” (Gurutzearen alabek) San Jose ikastetxea zuten Santa Klara zubiaren ondoan (orain zaharren egoitza dagoen lekuan) eta erreteriar asko joaten ziren hara ikastera. Florentina Perez aritu zen eskolako neskei eskulanetan (josten...) erakusten.

Adierazgarria da Joxepa Antonik jostundegia aukeratu izana bere bizitzan egin zituen erretratu bakarretarako. Izan ere, beste familiarik ez eta, gainera, garai hartan zein egoeratan egingo zituzten erretratuak neskazaharrek? Lehen esan dugun bezala, argazki horiei esker harena ez ezik, Monika Galarraga Gaztelumendi gaztearen (Joxepa Antoni baino 30 urte gazteagoaren) eta jostundegiko nesken irudia ere iritsi zaigu.

Erretratuarekin batera bertsook ere bidali zituen jostundegira. Berriz ere ikus daiteke umorea tartean dela, 1934 baino lehenagoko bertsoak izango dira, Mikela eta “dizipulak” ahotan ditu eta:

Jeneralian erretratuan
ikusten da familia,
jostundegi edo lantegietan
berriz jende gazteriya;
alde ortatik ez naiz ibilli,
esango diet egiya:
pensatu nuen neskazar bati
egitia konpañiya.

Astiertian goiz bazkaldu eta
etxetikan irten nitzan,
nere goguan zer nebilkiyen
ez nizuten bada esan;
orra bada gaur bi kopetillun
Konstituziyoko plazan,
Mikelak bere dizipulakin
naiko farra egin dezan.

Joxepa Antonik bat-batean bista galdu zuen eta erdi itsututa —jendearen errainua bai, baina garbi ikusten ez zuela— bizi izan zen azken 20 urteetan, 1923tik 1943ra, alegia.

zure parentel onragarriya
ez nuke nai desonratu,
zarra bainago, erdi itxua,
zuk orrekin entenditu

Hala ere, lanera joaten segitu omen zuen urte mordo batean, nagusiak hala nahi izaki, Joxepa Antoni *kontramaistra* baitzen. Baina gero Joxepa Antonik berak eskatu zuen erretiroa. **“Markolako patatak”** bertsoan dioena hitzez hitz hartzen badugu eta 1877 aldera lanean hasi zela gogoan badugu, pentsa daiteke 1937 arte edo lan egin zuela Fabrika handian:

Irurogei bat urte aldian,
oso ez badira ere,
gure lantegi aundi orretan
lana egiñak gerade,
uste dedanez bi gizonekin
bost bat emakume gaude;
Bagues jauna, ez asarretu
bertsuak gaizki badaude.

Ez dakigu 1910etik aurrerako erroldetan zergatik jartzen duen Joxepa Antoni etxeoandrea dela. Lanbideetako bat hori zuen, bai, baina, dirudienez, ez bakarra, etxetik kanpo ere lan egiten baitzuen.

Bistarik ezean, besteren laguntza behar izaten zuen bai bertsoak idazteko, Mikela jostunak askotan egiten zion idazkari lana, bai bizitzako makina bat beharretarako. Mikelak ere bazuen nahiko lan, ordea, gortu baitzen. Gorra itsuari laguntzen.

1940. urteko erroldan jasotzen du Santsoenea kaleko 25.ean elkarrekin bizi direla Florentina Perez Goenaga (burua), “labores”, etxeoandrea, alegia, 75 urte beteak dituen Joxepa Antoni, erretiratu orduko (apopilo, “huésped” omen dago etxe horretan) eta 1917an Markina-Etxebarrian jaiotako Jose Leon Salaberria Arizmendiarrrieta “empleado ayuntamiento” (hau ere apopilo). Milagros Gaztelu oroitzen da Jose Leon etxe horretan bizi izan zela, baina ez noiz arte bizi izan zen Joxepa Antoni eta Florentinarekin. Nolanahi dela ere, harrigarria da Florentinaren Goenaga-Salaberria deitura-nahastea, Florentina bera izan baitzen Antonio Zavalaren berri-emailea.

1940

Cada. para cada familia, etc.	NOMBRE	APPELLIDOS		FECHA Y LUGAR DEL NACIMIENTO						Espan. o no	Profesión o estado de servidumbre, etc. al último de España	Estado	Ocupación principal a partir de 1939	RESIDENCIA LEGAL		LUGAR DONDE SE HALLAN LOS BIENES		Clasificación de bienes		
		Patrimonio	Segundo	Día	Mes	Año	Municipio	Municipio	Provincia					Municipio	Provincia					

1940ko errolda.

Hantxe bizi izan zen Joxepa Antoni, ia itsututa, minbiziak 1943ko abenduaren 29an eraman zuen arte. Azken urtea ohean pasatu zuen ondoezik, baina, bertsoak egiteari ez zion utzi.

Moja zihoan Julianari honelakoxe agurtzeko gutun-bertsoa egin zion, ohean zela:

Adios Juliana,
 adios betiko,
 Xenpelarrek etzaitu
 geiago ikusiko;
 bañan zu aztutzia
 ori ez du naiko,
 amak eskutitzxo bat
 dizu bialiko:
 Xenpelar il dela ta
 enkomendatzeko.

Bestalde, Joxepa Antoniren zaletasun, ezaugarriarik inork esanda apenas iritsi zaigun: Zavalaren ohiko berri-emaileek esan zioten loreketaria zela. Bere burua apaintzea gustuko izango zuen, bada. Hona garai haietako ohituren pasarte argigarria:

Bertso auei buruz argibide auek eman dizkidate Errenteriko Florentina Perez Salaberriak eta Monika Galarragak. Albaka ez da lorea; belar polit bat da, izan litekean usai goxoena duan belarra. Beraren izena erderazko *albahaca* itzetik datorrena da, noski. Orain ez da olako oiturarik, baiña garai aietan albaka asko izaten zan. Udaberrian landare txiki bat tarro batean sartu, zabaldu eta aundi xamar egiten zan. Berde-berdea izaten zuan kolorea. Ari eskua pasa eta oso usai ona ematen zuan.

Neskatsak, agerian ez-ezik, barrenean ere eramaten zuten. Kolkoa askatu, sartu eta amasa artzean ura usai goxoal! Oraingo damak perfumeak bezela, ordukoak albaka nai izaten zuten. Xenpelarren illoba **Joxepa Antoni ere oso loreketaria zan**, eta urtero egiten zuan. (Letra lodia gurea).

Helduagoa zenean janzkeran eta kontserbadore samarra zen, zena baino zaharragoaren itxura zuela pentsa daiteke. Milagros Gazteluk dio “antigual” jantzita ibiltzen zela, lurrerainoko gona luze aspaldiko itxurakoak jantzita. Bozas Urrutiak Simon Etxeberriarekin bisitatu zuenean (1921) ere duen baino adin gehixego alboratzen dio: “Trurogei bat urtekoa da Joxepa Antoni, bainan erne ditu oroimena eta irudimena” (301 or.). Gehienez ere 55 urte izango zituen bisitaren egunean. Alegia, pentsamenduz eta itxuraz ez da oso berritzaile agertzen Joxepa Antoni Xenpelar.

Joxepa Antoni Xenpelar bertsolaria bertso-plazan

Joxepa Antoniren bertsoek balio izan digute orain arteko bidea egiteko: Joxepa Antonirengana hurbiltzeko, izaeraz, ideologiaz, gizarte gaiez... zer ikuspegi zuen asmatzeko edo, asmatzen saiatzeko, gure XXI. mendeko talaiatik begiratuta.

Uste dugu, nahiz zeharka izpi bat edo beste itzuri zaigun, zilegi dela berariaz galdetzea non, zergatik eta, batez ere, zertarako kantatu eta/edo idatzi zituen bertsoak Joxepa Antoni Xenpelarrek. Zerk eraman zuen Joxepa Antoni Aranberri Petriarena Fabrika handiko langilea bertsoen plazara.

Eta, honenbestez, iritsi gara Joxepa Antoni Xenpelarren ekarri nagusira, alegia, bertsoak asmatu eta kantatzera. Komeni da lehenbizi pixka batean pentsatzea zein leku eta girotan kantatzen zituzten bertsoak XX. mende hasierako bertsolariak: plaza, kalea, sagardotegiak... emakumeek oso eskura ez zituzten lekuak. Emakume bertsolariak etxea baino askoz leku gehiago ez zuen izango bertsoetan jarduteko.

Joxepa Antonik etxea ez ezik, lantegia eta jostundegia ere bazituen bertsoleku. Hortxe entzungo zituzten eta kantatuko Joxepa Antoni Xenpelarren bertsoak entzuleek, emakumeek batez ere, eta hortxe paper muturretan idatzi bertsolariak berak eta lekukoek. Baina bertsolari honek beste urrats bat ere egin zuen: herrian nor bazen Enrike Elizetxearen enbidoari paperean idatzitako bertsoez ausardiaz erantzun eta baita zailago dirudiena: Resurreccion Maria Azkuek (Kirikiñoren laguntzaz) 1902 eta 1903an Bilbon plazaratzen zuen euskal aldizkari batera, *Ibaizabala*, bidali kajistari erantzuteko bertsoak, argitara zituzten.

Orduko bide eta komunikabideak ez ziren oraingoak —orduan Bilbo orain baino “urrutiago” egongo zen, horrela esatea badago— eta, batez ere, emakume askok (Joxepa Antoni bezalako ikasketarik gabeko zenbatek?) aukera edo adorea ere ez zuten izango bere lanak aldizkariren batera bidaltzeko. Joxepa Antonik bai, eta horrela emakume bertsolariarentzat beste plaza bat irabazi zuen.

Hala ere, Euskaltzaleak elkarteak omenaldia egin zion osaba Juan Frantzisko Xenpelarri 1931ko uztailearen 24an. 1931ko abuztuaren 5eko *El Día* egunkariak, 10. orrialdean, [“Euskal orrian”](#), [“Errenderi”](#) izeneko kronikan kontatzen du Luis Jauregi “Jautarkolek” hizaldia egin zuela, Tolareberri eskolako Pedro Indabereak zuzenduta neska-mutikoez kantatu zutela, orduan 11 urte zituen Sabin Lizasok bertsoak egin zituela, Xenpelar hil zen etxean oroigarria jarri zutela... Juanito Zabaleta errenteriar bertsolariak ere “Xenpelarren oroimenez” bertsoak egin zituen. Inon ez dago Joxepa Antoni ilobaren izenik. Erdi itsututa zegoen orduko, baina inon ez dugu ikusi bertsolaria zen emakume honen, omentzen ari ziren gizona zaintzeagatik ama eta ahizpa betiko galdu zituen Xenpelar ilobaren arrastorik. Ez dakigu zergatik. Kaleko bizitza handirik egiten ez eta antolatzaileen ideologia eta Joxepa Antonirena oso gertukoak ez izatea ere, beharbada, izan daitezke arrazoiak.

Antonio Zavalak ere bere buruari galdetzen dio noiz hasi ote zen Xenpelar iloba bertsoan: 1902an hasi zelakoan dago, Enrike Elizetxearekin izan zuen gorabeheraren ondorioz. Alegia, pentsa daiteke eztenkada hura izan ezean ez zela bertso gintzan hasiko? Orduan bertsoak argitaratzen hastea, litekeena da, baina kosta egiten da pentsatzea halako zaletasuna zuen emakume honek ia berrogei urte itxoitea bertsoak kantatzen (bestelakoa da idaztea) hasteko. Egia esan, Zavalak entzun eta jasotako bertso asko noizkoak diren ere ez dakigu eta, gainera, gisa bateko nahiz besteko hipotesia izan, ez dugu egiaztatzerik izango noiz hasi zen bertsoak sortu eta kantatzen.

Baina Zavalaren ustea egia izatekotan, Enrike Elizetxeari eskerrak eman beharrean gara Joxepa Antoni Xenpelar jendaurrean kantuan jarri zuelako. Eta Elizetxeak Joxepa Antoni neskazaharrari ere bai, emakume honekin izandako eztabaidak bultzatu baitzuen Elizetxea idazlea ezagunagoa izatera, Iñigo Imaz historialariak [“Enrike Elizechea Arrieta \(1873-1947\)”](#) 2006. urteko *Oarso* urtekarian dioen moduan.

Hitz batean esateko, ematen du gisa bateko bertsoak behintzat, norbaitek edo zerbaitek akuilatuta egin zituela.

Horietako batzuk, gainera, aski helburu pragmatikoez eginak dira: gutun, mandatuen eginkizuna betetzen dute.

Gisa horretakoa da hauxe: Errenteriatik Oiaun baserrira, Joxepa Antoniren aitaren baserrira, bi neskatxa zihoazen Eguberri-festak pasatzera: bata, bertako alaba; eta bestea, laguna. Aurretik, bidera ateratzeko eskatzeko, bertso hau bidali zuen Joxepa Antonik. Pentsatu behar da hara joateko trenez joaten zirela Elgoibarraino:

Elgoibartikan pensatzen dute
egitia bi ajia,
batetik dala egokiyago,
bestetik berriz merkia;
eta gañera nai lutekela
bertsuetan esatia
astuarekin ateratzeko
artzera ekipajia.

Beste honetan, meza berrira gonbidatu dute Joxepa Antoni, baina zergatik ezingo den joan adierazteko egin du bertsoa: zaharra eta erdi itsua dago.

Beñere ez da berandurikan,
 ordua da allegatu,
 zure eskutitz kariñosua
 lenguan genuen artu;
 zure anaiak bere erriyan
 nai zuela zelebratu,
 egun eder au or pasatzera
 gaituzula inbitatu,
 zure parentel onragarriya
 ez nuke nai desonratu,
 zarra bainago, erdi itxua,
 zuk orrekin entenditu.

Aipagarria da mojen inguruak hartzen duen lekua. Lehen jaso dugu Julianari egina. Beste honetan, berriz, Don Jose apaiza hil zela eta, haren arreba mojari bidali dio gutuna:

Ez nuke naiko bertso abekin
 penatutzia geiegi,
 Errenteriyen denak dakigu
 zeruban degula ... [ezin da ongi ulertu]
 nere partetik letu bezaizka
 komunidadean danari,
 ezagutzia deseatzen det,
 eskumuñak guztiari.

Ez nau arritu eskatutzia
 Madriari lizentziya,
 pensatu beza zein illuna dan
 nere intelijentziya;
 ez nago birtutiakin
 bera bezela jantziya,
 esan bezaio barkatutzeko
 nere atrebientziya.

Ildo honetako luzeena etxeko Matilderi egina du “Ama Jenerosari” (1921 baino lehen egina). Lehen ere ahotan hartu dugu, 1920 aldera etxean zein bizi ziren hizketagai izan dugunean.

Zoriondu, agurtu, eskerrak ematea... Halakoak erruz egin omen zituen; enkarguz bat baino gehiago, seguruenik. Zavalak, antza, adibide batzuk besterik ez zituen jaso edo eman.

Ezkontzera zihoazela eta, “Serapio Mendarte eta Eduvigis Casares” ezkongaei hauxe kantatu zien (1922):

Gure aldetik zorion asko,
 Mendartetar familiya,
 pozkidaz gaude ikusitzeko
 matrimonio berriya;
 dantzatu dezu kafe-zartana
 erabilliyaz begiya,
 zure onduan pasatzen baitzan
 damatxo umill argiya,
 eta polliki-polliki biyok
 egin dezute kabiya.

Jaiotegunean zoriontzeko. Bizente Retegi Iriberrri *Musarro* oiartzuar bertsolariaren erraina Luxiana Joxepa Antoniren laguna zenari:

Osasun onarekin
zure zoriona,
biyotzetik deseo
dizut, Luxiana;
munduan igarorik
zeruko fortuna,
an ere izan nai det
zurekin laguna.

Jaunartzea egin duen Enrike Elizetxearen seme Juan Mariri, “Enhorabuena”.

1/ Suponitzen det pozez beterik
danok zeratela ari,
zuen biotzen naitasun danak
azalduaz semiari;
lendabiziko enhorabuena
aitari eta amari,
baita zuri're, goguan izan
gaurko eguna, Juan Mari.

2/ Oso ederki azaldu zera,
zaude txit gora jasua,
etzegoen gaur zuri begira
zure amona gaxua;
zurekin beti izan dedilla
Trinidadeko usua,
eta izan zaitez esan dituzun
biziyo danen mazua.

Hau ere helburu berekoa da: Adiskide batzuen alabatxoak lehen jaunartzea egin du. Geroxeago berriz ere aipatuko dugu:

Adiskide on, biyotz leiala
beti dirazu agertu,
zure pozkida gozatsuetan
nitaz zerade oroitu.
Zure alaba biyotzekua
zaizunian komulgatu,
afari eder, postre goxua
dirazu erregalatu.

Jakob bat iya egin zerade,
ume-talde ugariya,
nere gogoko senar-emazte,
famili maitagarriya.
Ez dakit nola eskerrak eman
ni izanik ain urriya,
Jaun Zerukuak emango dizu
karidadien sariya.

Jose Goñi zenak gogoan jaso eta Zavalari kantatutako batean ere, ez dakigu nori egin zizkion, baina badirudi neska jaioberriaren familia zoriondu eta umetxoari desio onak bidaltzeko egina dela:

Orañ eman dirate
notizi berria,
añaditu zaiela
beon familia;
errezatu dizkiyot
sei Abe Maria,
nexka izan deiela
umil ta garbia.

Lehen ere aipatu dugu bertso hau. Hil den Don Jose apaiza agurtzeko. “Don Joseri”:

1/ Pena aundi bat ezin kendu det
gau eta egun burutik,
badaki nola faltatu zaigun
sazerdote bat mundutik;
negar gogotik egiñak gera
difuntuaren atzetik,
obretan ala ekusi degu,
pena degu biotzetik.

2/ Dudarik gabe berak zerutik
eman ziyen baloria
negarrikanen etzuten egin
bañan aien doloria!
Kuardro triste au ekusi eta
negarrez zeguen jendia,
esaten zuten: “Ai, gure apaiz
puntuala ta noblia!”

4/ Persona ona eta justua
onek bear zuan izan,
alaxe ziran bere etxeko
serbitzari batek esan;
umildadea erakutsiyaz
puntuala txit elizan,
penitentiak ortxen dabilta
ardi galduaren gisan.

6/ Zeñaren penaz gure biotzak
negarrez ezin dira ase,
penak sufritzen baldin badago
atera ezazu San Jose;
danen partetik eskatzen dizut,
orrentxen gerade gose:
gauza gutxien faltan badago
requiescat in pace.

Eskerrak emateko ere eginak ditu bertsoak, zerbait (sagardoa edo/eta jatekoa batez ere) erregalatu diotenei. Adiskidearen alabatxoaren jaunartzea zela eta jaso dugun bertsoan esker oneko hitzak ditu afaria dela medio (afari eder, postre goxua / dirazu erregalatu), Altzako Mirazueneko etxekoandreaki ere bai, sagardoa opari egin dio eta:

Alabak zintzo egin
ziran enkargua,
bertso batez eskerrak
ematera nua;
asko gustatzen baitzait
neri sagardua,
eskerrik asko, nere
andre ondradua.

“Enhorabuena” bertsoan ere hala egiten du. Arestian jaso ditugun Elizetxeatarraren jaunartzea zela eta haien eskerrak ematearen erantzuna da Joxepa Antoniren hauxe: kazuela goxoa zegoela eta eskerrik asko.

Itz neurtu polit kariñosuak
dizkidatzute biali,
Senpelartarra izanagatik
zuen aldian deus ez ni.
Orren egoki ez bada ere
eskerrak nairik biali,
baita ere saltxa kazuela ontan
jartzen aritu danari.

Jose Goñik kantatutako bitan ere ikusten da eskerrak ematea dela bertsoon helburua. Bigarrenean, gainera, lagunek eskatuta ari dela egiten dio. Ez dakigu noiz ziren:

Ez dakit nola eman
eskerrak bedorri,
neretzat izan duen
biyotz leial orri;
errezatu dizkiyot
errosariyo bi,
biarrian badago,
beorren amari.

Gure nagusi Jaungoikozkuak
ederki pentsatu dute,
bedorrek utzitako limosnan
danok izan degu parte;
orain eskerrak nik ematia
nere lagunak nai dute,
deseatuak mundu onetan
osasuna ta asko urte,
agur, señora karitatiba,
agur Madalenak arte.

Kronikagilea ere bada Xenpelar; osabaren ezpala izaki. Gizarte gaiak ateratzen dira han eta hemen bertsoetan. Lehen jaso ditugu Gerrate Handiaren gainekoak. Neskazarrei buruzkoa ere hemen koka daiteke.

Era berean, hemen aipa dezakegu **Fabrika handian** kantatzen ibili zelako bertso-lekuko bakarra. Hartzaileak emakumeak dira, antza, eta, gainera, Errenteria eta inguruko emakume bertsolari gehiagoren oihartzuna dakarte bertsook: Manuela Fanderikoa eta Añarbeko alaba.

Joxepa Antonik:

Terraza onetara
naizenian iyo,
bertsua botatzeko
Manuelak diyo;
Fanderitarrarentzat
nik ez det baliyo,
nere tokira nua
seriyo-seriyo.

Manuela Fanderitarraren itxura eginez, Joxepa Antonik:

Fanderitarra naiz ni,
ez dizut ukatzen,
bañan korta xamarra
bertsuak kantatzen;
damutu zait asiya
Xenpelar tentatzen,
ara emen Añabitarte
ta oni bat botatzen.

Eta bestelako kronika modukoak ere eginak ditu. Antonio Pildain Zapiain, gero urte luzeetan Kanariar Uharteetako gotzaina izango zena, Lezo sorterrira etorri zen. Jantzi more dotoreak gorde eta sotana beltzez jantzita ikusi zuela, Joxepa Antonik honela kantatu zuen:

Iturri baten aldamenian
agertu dan landaria,
bioleta da; ezagutzen da:
maite du umildadia;
ostotxo berde tartian dabil
gorde naian koloria,
bañan dakigu bioletatxo
loria dala moria;
agertu bedi bere erriyan,
pozez dago-ta jendia.

Eguneroko bizimoduaren arrasto umorez zipriztindua da ingurukoa.

“Rikardo arakiña” bertsoen

Eskatzeko ere egiten ditu bertsoak. Ikusi dugu nola mintzatu zen neskazaharren alde, batez ere adineko neskazaharrei laguntzeko asmotan. Badirudi emakume honek zerbait eskatu behar baldin bazuen ez zuela aise atzera egiten.

“**Markolako patatak**” ere gisa horretakoa da. 1936ko gerratearen ondoko 1941-1942 urteetako goseteen Bagues Fabrika handiko nagusia Joxepa Antoniz ez zen oroitu denek horren premiazkoak zituzten pataten banaketan, bizi guztia (ia 60 urte) lan eta lantegi hari eman ondoren. Eskea da hauxe eta baita urte haietako gosetearen eta herri xehearen beharren erretratua ere.

Ermita oso gaizki dagoela eta konpontzeko eskea (deia?) ere egiten du “**Madalena-ko ermita**” bertsoan (1940). Bide batez esan ere badio (oso errima aberatsa ez duen) 2. ahapaldian bi gerrate bizi izan dituela bertsolariak (Bigarren Karlistaldia (1872-1876) eta 1936koa (1936-1939) izango ditu gogoan) eta hortxe, elizño horretantxe, bilatu duela babes, gainera.

1/ Bertso berri batzuek
nai nituke jarri,
Errenteriko seme-
alaba denari:
ermita bat daukagu
danon lotsagarri,
ia ipintzen degun
txukun edo garbi.

10/ Ermita ori dago
abandonatua,
ittozura aundiakin
olak usteldua;
purrukatua berriz
oso tellatua,
kanpua ta barrena
igual erasua.

2/ Geienak zor diogun
ermita da ori,
guri mesede asko
egina da ori;
gerrateko denborak
pasatu ditut bi,
gure refujiyua
izandu zan ori.

11/ Begira egondu naiz
ateraño juanta,
negarrez zeguela
uste nuen santa;
neronek ere asko
ezpanuen falta,
ikusirik ermita
tristiaren planta.

Historia gertakari batean oinarrituta badu bertso bat, “Ama Guadalupekoari”, Guadalupeko borroka kontatzen du historiako datuak emanez (1679an frantsesek Hondarrabiari eraso...). Berezi samarra da bertso hau; ez da gainerakoen modukoa.

Gertakari bat da tartean hurrengo honetan ere, baina erlijioaren indarra gailen du “Kastigu tristia”, 1902an *Ibaizabal*ek argitarauak. Galiziako blasfematzaile baten pasadizoan oinarrituta dago. Joxepa Antonik bide berean erlijioa zaintzearen alde egiten du eta euskara goratzen du: euskara izan daiteke salbazibidea, maldiziorik ez du eta. Lehen ere jaso dugu bertsoa:

Zu gure alde izan zaitezen
guk arrazoi bat daukagu:
gure izkuntzan maldiziu au
ezta oraindik azaldu.
Kastillanuan itz gaiztu ori,
ai!, al baliteke galdu,
arrazoiakin Ibaizabal-ek
nai du euskera zabaldu

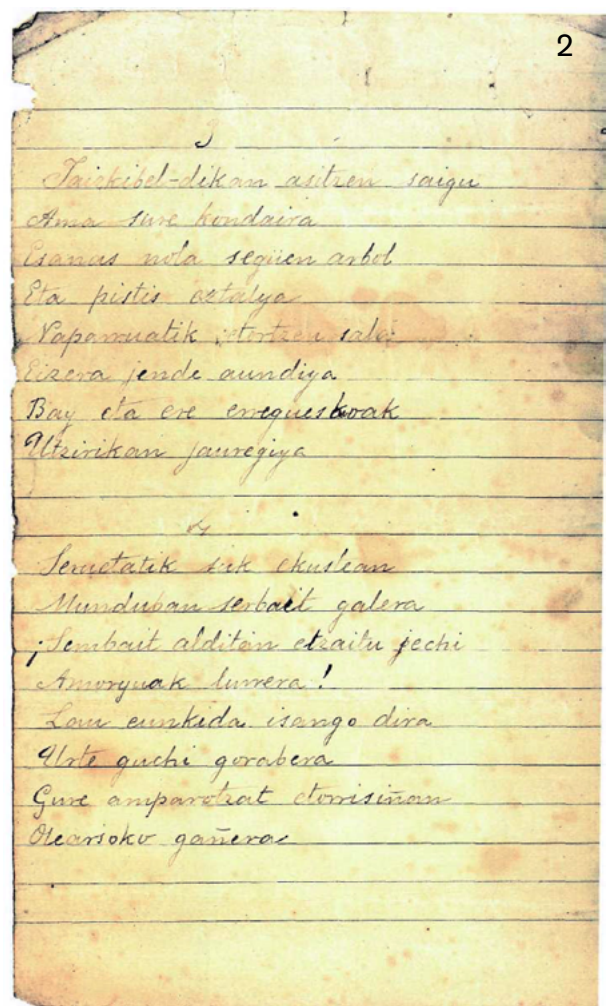
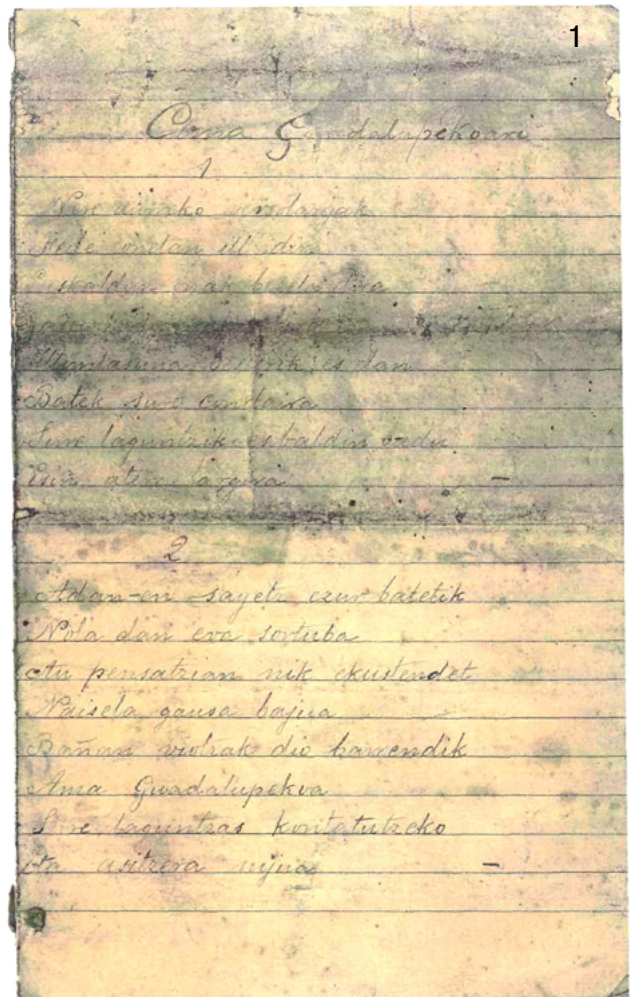
Eguberrietako egin zuen kantu hau ere jasoa dago:

“Pakia lurrian ta
goietan zerua,
borondate oneko
pertsonek pagua”.
Au kantatzen jeisten da
zeruko aingerua;
Jesusek giyatzen du
pertsonek onradua
ondo gobernatzera
gauza ta dirua;
ez diyo fAtatuko
bere agindua:
pakia lurrian ta
goietan zerua.

Iritsi zaizkigun bertso gehienak erlijiozkoak dira. Batzuetan erlijio aipamen edo gairen bat ere tartekatzen du gai nagusia bestelakoa duen bertsoan, baina beste askotan, hasi eta buka erlijioa dute gunea. Era berean, ez du ematen erlijio bertsoak eskatuta egin zituenik, ez du esaten behintzat inoren eskariz egin zituela; fedeak, sinesmenak akuilatuta egingo zituen, apika.

Ildo honetan, aipagarria iruditzen zaigu bertso horietako batzuk *Ibaizabal* aldizkarira bidali izana argitaratzeko: “Tota pulchra...” (1902.05.25) eta “**Ama Birgiñari**” (1902.12.14) biak 1902an argitaratuak. Enrike Elizatxearekin eta “kajista” delakoarekin hartutako eskarmentuak zoildu zuen emakume bertsolaria eta paperezko plazara bultzatu?

Aldizkarietan argitaratu gabeko askotxo ere jasoa ditu Antonio Zavalak (paper mutur, blok eta antzekoetatik). Besteak beste, “**Mariaren alaba bateg Jaungoikuaren eta bere amari**”, “Don Joseri”, “**Bi sermolari**”, “Ama Guadalupekoari”, “Errenteriyen uztaren laubean milla ta bederatzireun ta hogeita seigarren urtean egin zan prozesiyuari”...

5

Ondarabiyen sartu duedin
 Frantziatik kontrarijia
 Felipe II garenak eragin
 Luen emen gazteluba
 Beste fuerte bat ora or bertan
 Asotxas senduagva
 Señari es dijon inork kenduko
 Bere buruko korra

6

Bi inozentek eian utzila
 Esagutu beren dichia
 Pensatu suten isango sala
 Eguzkaren diidua
 Urbildusiran mendi gaurera
 eta emen sicuten antza
 Belaurikatu tiraden riyak
 Equin sicuten etzira

7

Mendian labor san agenteako
 Nen osara batera
 Isango suten iñora gabe
 Emeneke biñogera
 Imagia ura an loja eta
 Nork oyek andik atara?
 Bat san gelditu eta bestia
 Juan san parte ematera

8

Vabre aundiko gende leyala
 Fedesko ondarrabiya
 Jimisten desu inozente-ark
~~Frantziatik~~
 Ekandisun berriya
 Kabildu eta ayuntamiento
 Ondoren gende aundiya
 Elezora dijon danak
 Ekurtera mirariya

9

Ego tiraden elezora
 eta segvan imaginia
 Nork esplikatu ondarrabiko
 Gende ayen ateguiya
 Bere semea dauka beuan
 Baña da Ana virginea
 Esaton suten equin desagun
 Orratxera aleguiya

10

Elisadu bat equin sicuten
 Gausa aundirik gabia
 Demborarekin equin sala
 Equin beste bat obia
 Leta gaitoko frantziak galdu
 Nai euskaldunen fedia
 Punakatu utri sicuten
 Eliza eta aldaria

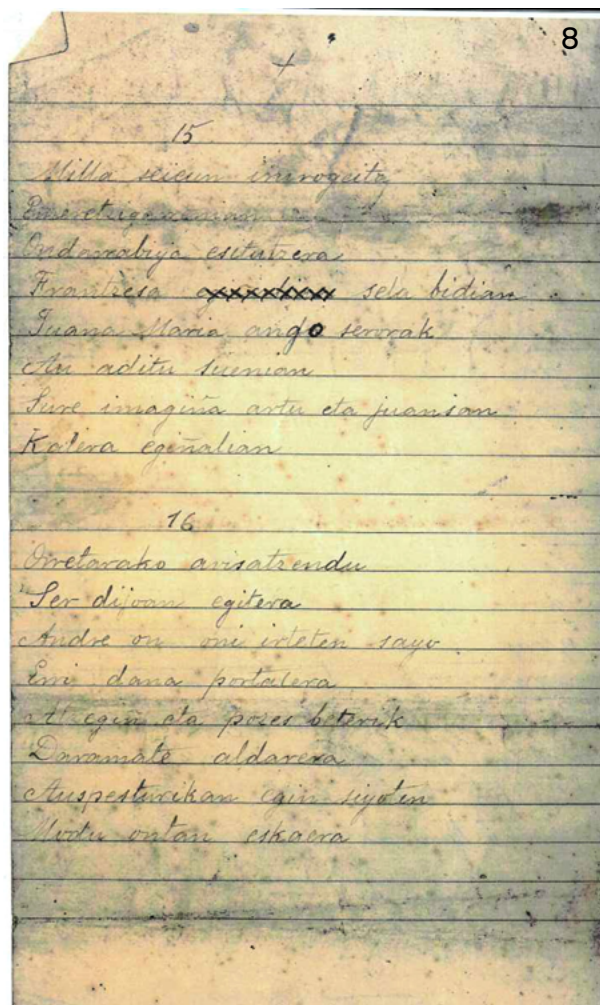
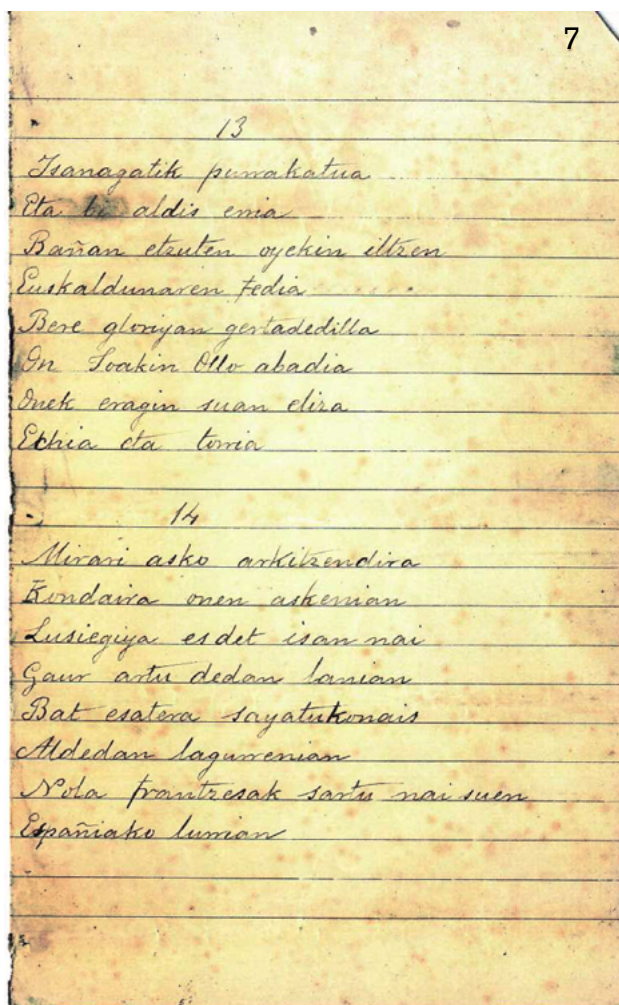
11

Lure orajena etedin isan
 Audikan ayenatua
 Urtebaruban emen sicuten
 Benis ere tellatua
 Milla seicun larogei eta
 Amaikan san bukatua
 Esakit bada sergatikan dan
 Onen deskalabratur

12

Milla seicun inurgeta
 Anabigarren utria
 Nork es daki nola isan san
 Lure eliza eztria
 Etran bakarik eliza ere
 Baita serora echia
 Lure alaja sillamskuak
 Danak bertan estutria

“Ama Guadalupekoari” bertsoen eskuizkribua. Ez dakigu nork idatzia. (Koldo Mitxelena liburutegia. A. Zavalaren ondarea).

Hori guztia adierazteko darabilen hizkeraz bi hitz egin nahi ditugu. Espero izatekoa den bezala, ez du oso hizkera landua erabiltzen, oro har. Errenteria eta inguruko hizkeren islak baditu (*ekusi*, *senargairikanen*...), baina baditu tartekatuta *eunkida*, *pozakida*, *kondaira*, *irakurri* bezalako hitz landu, “garbiak” eta joskera bihurri samar bat edo beste (Zeñaren penaz gure biotzak / negarrez ezin dira ase, / penak sufritzen baldin badago / atera ezazu San Jose) ere bai. Euskaraz irakurri izanaren eta bertsolariaren asmo estetiko-estilistikoaren adierazle? Ildo horretan, berriz aipatzekoak dira aldizka egiten dituen konparazio-metaforak eta umore zipriztinak: aipatutako baltsamoarenaz gain, esate baterako, seme-alaba asko izan dituen gizonari “Jakob bat egina” dagoela esan, gotzaina landare bioleta da...

Ataltxo hau bukatzen joateko esan dezagun Joxepa Antoniren mundua, plaza, emakumeen mundua dela batez ere, eta, behar bada, horrexegatik, askotan bertsoaren hartzaila emakumea da (jostundegiko neskak, moja doazenak, lagunak, fabrikako langileak...). Alegia, Joxepa Antoniren bertsoek erakusten digute emakumeen arteko komunikazio mota bat. Aipagarria da, ez baita askotan gertatuko bertsoegilea emakumea eta hartzaila ere emakumea izatea. Hala ere, ikusi dugu beharrezkoa iruditu zaionean ez duela erreparorik izan gizasemeekin lehian aritzeko: Elizetxea, kajista, Bagues, *Ibaizabal* astekariko irakurleak...

Joxepa Antoni Xenpelar. Xenpelartarren katemaila

Ez genuke lan hau bukatu nahi hasierara itzuli gabe. Iturrietatik abiatu gara eta iturrira goaz berriz ere. Xenpelartarra da Joxepa Antoni Aranberri Petriarena, Xenpelar baserritik Erreenteriara bizitzera etorri zen kate hartako maila; halaxe ikusten eta izendatzen du bere burua. Eta halaxe agurtzen du laguna bizitzaren azken urtean.

Adios Juliana,
adios betiko,
Xenpelarrek etzaitu
geiago ikusiko;
bañan zu aztutzia
ori ez du naiko,
amak eskutitzo bat
dizu bialiko:
Xenpelar il dela ta
enkomendatzeko.

Eta Joxepa Antoni Xenpelarri esker iritsi zaizkigu, hain zuzen ere, osaba Juan Frantzisko Xenpelarren bertso asko.

Ala, biak ere [Florentina eta Monika] errenteriar bertsolari aundiaren bertsoak eta gertaerak aren illobaren [Joxepa Antoniren] aotik ikasi zituzten. Gero, nik jakinduri orren eske agertutakoan, aien borondateak eta nere gustoa egin naiak neurririk etzuten. (Zavala 1993: 10).

Horien artekoa da, esate baterako, osabak *Musarrokekin* izandako bertso-lehia (“Aizak hi, mutil mainontzi!”). Illobak etxean jaso zuen eta handik lau haizeetara zabaldu zen gero.

Mikel Laboak sonatu egindako “Pasaiako herritik dator notizia” ere badirudi Joxepa Antoniri esker gorde zela. Florentina Perezek honela adierazi zion Zavalari:

Gu ere, neska koxkorretan, Pasaira joaten giñan Santiagotan ango zezenak ikustera, eta Joxepa Antonik, Xenpelarren illobak, onela esaten zigan: -Gaur ere San Juana al zoazte? Joan, joan! Leen ere an festa pollita pasea da eta zoazte! Or ibilli bearko dezute itxasora zeuen burua bota eta larri! Joan bestela mendira; ikusiko dezute zer daukazuten atzetik: zezena! Pasaiko gertaera ori bein baño geiagotan kontatu zigan.

Eta Zavalak eransten du:

Agian, kontaera polit ontan bi jarrialdietako gertaerekin bat egiten da. Baiña Xenpelarren illobak ola kontatzeak bertsoak bere osabarenak izango dirala pentsa arazten digu. Eta ori ondo kontuan artzekoa da, bertsoak ez baitute esaten aita nor duten.

Beste honetan ere Joxepa Antoniren ardura da tarteko.

Andanzas y mudanzas de mi pueblo izenarekin, 1921 urtean argitaratu zana. Xenpelarren illobari egin zion bisitaz ere itzegiten du atal batean. Onela esaten du: “*Tengo a la vista una multitud de Bertso berriac, Senpelarrec jarriac, en los que se hace alusión a todos los grandes problemas morales que se agitan en el seno de la Humanidad*”.

Ezbeharrak ekarri zuen, ordea, Joxepa Antonik urteetan gordeak eduki zituen osaba Xenpelarren bertso guztiak gureganaino iritsi ez izana. Evaristo Bozas Urrutia da tarteko, gainera. *Andanzas y mudanzas de mi pueblo* 1921eko liburu horretan kontatzen du nola joan zen Simon Etxeberria lagun zuela Joxepa Antoniren etxera eta nola eman zizkion honek zeuzkan osaba Xenpelarren “paperak”:

Gero «Xenpelar»ez mintzo gara eta haren bertsoak ematen dizkit kopiatzeko. Simonek bere gain artzen ditu” (304. or.).

Jakina da gero Bozas Urrutia Argentinara joan zela eta, bat eta beste, nahiz Antonio Zavala saiatu zen Rodolfo Bozas Urrutia semearen bitartez paper galdu haien argibidea bilatzen, ez zuela lortu. Paper haiek galdutzat eman behar ditugu, Joxepa Antoniren gordetzeko ahaleginak ahalegin.

Iturriz iturri auzolanean

Joxepa Antoni Aranberri Petriarenaren plaza, mundua, ez da gure mundua. Haren bizimodua, ohiturak, balioak, zaletasunak, sinesmenak, ideologia... ez dira, ia seguru, XXI. mendeko (errenteriar) gizon eta emakume askorenak. Joxepa Antoniren garaiko euskaldun askok, gizon-emakume askok ere ez zuten gizartea, giza harremanak, helburuak, itxaropenak Joxepa Antonik bezala pentsatzen, bizitzen eta sentitzen. Eta, hala ere, XXI. mende honetan Joxepa Antoni Xenpelarren iturria biziberritzeko saioa egin dugu, auzolanean.

Ez dira horrenbeste mende euskaraz idazten hasi ginela eta asko ere ez dugu idatzi, ez tamainan, ez gaien luze-zabalean eta ugarian. Baina horixe iritsi zaigu, horixe daukagu eta horixe begiratu behar diogu, besterik ez bada ere, egoera aldeko izan gabe, ospe handirik ez zuen hizkuntza hau, euskara, hautatu zutelako esan behar zutena plazaratzeko. Emakumeek —esan behar al da?— are zailagoa zuten bere ahotsa etxetik karrikara ateratzea.

Gerokook ahalegin eta iturri horiei guztiei esker komunika gaitezke eta idatz dezakegu nahi eta ahal dugunaz euskaraz. Baita haiek utzi digutenetik betetzen gaituenaz eta horren gertu ez dugunaz ere.

Ez da beti erraz egiazko aberastasunak gezurrezkoetatik bereiztea, eta halaz guztiz ere behar-beharrezkoa da bereizkuntza hori. Egia zor diogu euskaldunok geure buruari aurrenik eta besteri gero. Egia gainean landatua izan den jakitea, harri-gainean eraiki zuten etxearen antzera, iraunkorragoa izango da urteen buruan. Baita probetxuzkoagoa ere guretzat, besterik uste izan arren norbaitek.

Iturburuetara jo behar da hiztegi-lanetan, beste edozeinetan bezala, bide erdiko berriketei jaramonik egin gabe. Alfer-lana baita, eta okerrera gaitzakeena, ahoz aho dabilzan esanak biltzea, nondik sortuak diren eta nork zabalduak galdetu gabe. Iturri-bilatze hau, etxe-garriketa bezala, ez da beharbada egunoroko eginbeharra, bai, ordea, noizean behin –eta zenbat ere maizago hobe– egitekoa, hautsak eta pipiak jango ez bagaitu.

Koldo Mitxelena, “Euskal hiztegiak XVII-XVIII. mendeetan”. 1961eko urtarrilaren 22an Errenteriako Udaletxean eginiko Euskaltzaindian sartzeko hitzalditik hartua.

Eskerrik asko, gutxienez, hauei guztiei:

Errenteriako Udaleko Berdintasunerako kontseiluari eta Deustuko Unibertsitateari lan hau egiteko eman didaten aukeragatik.

Iturriz iturri egin dugun bide honetan bidaide eta auzo izan zaituztedan guztioi: *Matxio*, Felix Arrieta eta Goñitarrei, irudi begi-aringarriengatik. Jon Bagues, Jon Miner eta Mirari Perez Gazteluri, doinu belarri-gozagarriengatik. Paper zaharrak maitatu, gorde eta denon eskura jartzeagatik, Pako Etxebeste Errenteriako Maria Donea Zeruratzearen parrokiako bikarioari, Donostiako Elizbarrutiko Museo historikoko langileei, Koldo Mitxelena kulturuneko Frantxi Landatxe, Izaskun eta Joxiri eta Errenteriako Udaletxeko artxiboko Ruth eta Leori.

Eta, azkena, baina ez ezerezena, etxekoei, Milagros amari, eskerrak eta maitasun guztia.

ERANSKINA. Kantatutako bertsoak

Bertsoaren izena	Ahapaldia	1993ko edizioko orrialdea
Alemaniar	1,4,7,8	575
Ama Birjinari	1, 8, 9	571, 572
Bi sermolari		599
Fabrikan bertso kantari	Osoa	581, 582
Gerra europeari	3, 5, 6	573
Ingalaterrari	1,2,4	574
Madalenako ermita	1,2,3,5,7	588,589
Mariaren alaba	1, 3, 5	583
Markolako patatak	1,4	587
Neskazaharrak	“Kajista bateri”	565
Rikardo harakina		585

BIBLIOGRAFIA

- ARANBERRI PETRIARENA, Joxepa Antoni (1902). [“Azaldea”](#), *Ibaiñabal*, 1902.04.13: 3.
- ARANBERRI PETRIARENA, Joxepa Antoni, Dominika (1902). [“Neskazarrari”](#), *Ibaiñabal*, 1902.05.11: 1.
- ARANBERRI PETRIARENA, Joxepa Antoni (1902). [“Tota puclhra”](#), *Ibaiñabal*, 1902.05.25: 1.
- ARANBERRI PETRIARENA, Joxepa Antoni (1902). [“Kajista bateri”](#), *Ibaiñabal*, 1902.05.25: 3.
- ARANBERRI PETRIARENA, Joxepa Antoni (1902). [“Kajistari”](#), *Ibaiñabal*, 1902.06.15: 3.
- ARANBERRI PETRIARENA, Joxepa Antoni (1902). [“Kastigu tristia”](#), *Ibaiñabal*, 1902.11.23: 3.
- ARANBERRI PETRIARENA, Joxepa Antoni (1902). [“Ama Birgiñari”](#), *Ibaiñabal*, 1902.12.14: 1.
- BOZAS URRUTIA, Evaristo (1921). *Andanzas y mudanzas de mi pueblo*. [1976₂, BOZAS URRUTIA, Rodolfo. Donostia: Donostiako Aurrezki Kutxa].
- ITURRALDE (1931). [“Euskal orria. Errenderi”](#), *El Día*, 1931.08.05: 10.
- ELIZECHEA, Enrike (1902). [“Neskazarrak”](#), *Ibaiñabal*, 1902.04.06: 3.
- ELIZECHEA, Enrike (1902). [“Neskazarrak”](#), *Ibaiñabal*, 1902.04.13: 2-3.
- ELIZECHEA, Enrike (1902). [“Mutillzarrak”](#), *Ibaiñabal*, 1902.06.08: 2-3.
- IBAIÑABAL. (1902). [“Bertso batzaldiak”](#), *Ibaiñabal*, 1902.02.09: 3-4.
- IMAZ, Iñigo (2006). [“Enrique Elicechea Arrieta \(1873-1947\)”](#), *Oarso*: 100-104.
- IMAZ, Iñigo (2007). [“Un liberal entre dos siglos. Enrique Elizcechea Arrieta, \(1873-1947\). Bilduma 20.](#)
- IRIONDO, Joxemari. (2010). [“Antonio Zavala Echeverria \(1928-2009\)”](#), *Bidegileak*, 61. Eusko Jaurlaritza.
- JAUREGI, Luis (1958). *Xenpelar Bertsolaria Bizitza ta bertsoak*. Zarautz: Kuliska sorta, Itxaropena Argitaldaria.
- JIMENEZ DE ABERASTURI, Juan Carlos (ed.) (1996). *Errenteriako historia*. Errenteria: Errenteriako Udala.
- LARRAÑAGA, Carmen (1997). [“Del bertsolarismo silenciado”](#), *Jentilbaratz* 6: 57-73.
- LARRAÑAGA, Carmen (1999). [“Bersolaris destacadas”](#), *Euskonews & Media* 56: 3 (1999 / 11 / 26 - 12).
- LEGORBURU, Iñaki (2011). [“Joxepa Antoni Aranberri, Xenpelarren itzalpean argi-izpi bat”](#), *Oarso*: 90-93.
- LEKUONA, Juan Mari (1987). [“Manuel Lekuona \(1894-1987\)”](#). *Bidegileak*, 1. Eusko Jaurlaritza.
- MAKAZAGA, Juan Jose (1931) *Xenpelar'en bertsoak*. Errenteria: Makazaga.
- MENDIZABAL, Agustin (2012). [“Luis del Puerto, espartingile kantaria \(Errenteria 1857-Andoain 1934\)”](#), *Oarso*: 172-182.
- PEREZ GAZTELU, Elixabete (2002). [“Luis Jauregi Jautarkol \(1896-1971\)”](#), *Bidegileak*, 27. Eusko Jaurlaritza.
- PEREZ GAZTELU, Elixabete (2010). [“Juan Frantzisko Petriarena Xenpelar \(1835-1869\)”](#), *Bidegileak*, 61. Eusko Jaurlaritza.
- VALVERDE, Lola (1985). “Rentería: demografía y sociedad. 1888-1905”, *Oarso*: 29.
- XENPELAR bertso eskola. (1995). *Bertsolariya* alea.
- ZAVALA, Antonio (1967). [“Juan eta Pello Zabaleta bertsolariak”](#). Auspoa 63-64.
- ZAVALA, Antonio (1968). [“Errenteria'ko bertsolari zaarrak”](#). Auspoa 74-75.
- ZAVALA, Antonio (1969). [“Xenpelar bertsolaria”](#). Auspoa 88-89-90.
- ZAVALA, Antonio (1993). [“Xenpelar eta bere ingurua”](#). Auspoaren sail nagusia. Sendoa.

Artxiboak

Donostiako Elizbarrutiko Artxibo historikoa

Errenteriako Maria Donea Zeruratzearen elizako artxiboa

Errenteriako Udaleko Artxiboa

Koldo Mitxelena liburutegiko Antonio Zavalaren ondarea

Errenteriako Udala

Errenteriako
Berdintasunerako Kontseilua
Consejo de Igualdad
de Errenteria

Gipuzkoako Foru Aldundia
Diputatu Nagusia
Berdintasun Zuzendaritza Nagusia
Dirección General de Igualdad